

УДК 330. 101
№ держреєстрації
Інв. №

Міністерство освіти і науки України
Харківська національна академія міського господарства
61002, м. Харків, ХНАМГ, вул. Революції, 12, Тел. 8-057-707-32-52
Кафедра економічної теорії

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи
проф., канд. архітектури _____ В.Т. Семенов
«_____» _____ 200__ р.

ЗВІТ
про науково-дослідну роботу
***„Теоретичні аспекти управління міською економікою в
умовах ринкової трансформації економіки України”***

Декан факультету ЕіП
к.е.н., проф. _____ О.В.Соловійов

«_____» _____ 200__ р.

Керівник НДС
к.т.н., проф. _____ М.С. Золотов

«_____» _____ 200__ р.

Зав. кафедри
економічної теорії
д.е.н., проф. _____ В.П. Решетило

«_____» _____ 200__ р.

ХАРКІВ 2007

СПИСОК ВИКОНАВЦІВ:

Керівник НДР Зав. кафедри економічної теорії д.е.н., проф.	_____ ____.____.____	В.П. Решетило (розділи 1.1, 1.2, 1.3, 3.1, 3.3, 3.4)
Професор, канд. екон.наук	_____ ____.____.____	Є. П. Данильченко (розділи 2.1, 2.2, 2.5)
Професор, канд. екон.наук	_____ ____.____.____	Г. В. Стадник (розділ 3.4)
Доцент, канд. екон.наук	_____ ____.____.____	І. А. Островський (розділи 2.1, 2.2, 2.5, 3.2)
Доцент, канд. екон.наук	_____ ____.____.____	О. А. Цимбалюк (розділ 2.3)
Доцент, канд. екон.наук	_____ ____.____.____	О.О. Чуприна (реферат, вступ, розділ 2.4, висновки)
Ст. викл.	_____ ____.____.____	І.М. Володіна (розділ 3.3)
Ст. викл.	_____ ____.____.____	С.Б. Тимофієва (розділи 2.1, 3.2,)
Ст. викл.	_____ ____.____.____	О. А. Шекшуєв (розділи 2.1, 2.2, 2.5, 3.5)
Ст. викл.	_____ ____.____.____	С.І. Штефан (розділ 3.2)
Асистент	_____ ____.____.____	М.С. Науменко (розділ 3.1)
Асистент	_____ ____.____.____	М.С. Наумов (розділ 1.4)
Асистент	_____ ____.____.____	Г.І. Рибак (розділ 3.4)
Асистент	_____ ____.____.____	Ю.В. Федотова (розділ 2.3)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 97 сторінок, 1 рисунок, 80 джерел.

Об'єкт дослідження: економіка України в умовах ринкової трансформації.

Мета роботи: оцінка особливостей сучасного перехідного етапу та визначення перспектив розвитку економіки України, обґрунтування ролі держави у вирішенні економічних проблем, форм та методів державного регулювання.

Метод дослідження: діалектичний метод пізнання економічних процесів, загальнонаукові теоретичні методи: спостереження, порівняння, узагальнення, системний аналіз, логічне моделювання, а також економіко-статистичні методи, зокрема індексний, факторного аналізу тощо.

Результати і їх новизна: На основі методології економічної синергетики проаналізовано основні відмінності простих, саморегульованих та самоорганізованих соціально-економічних систем, досліджено сутність інститутів як самоорганізаційних соціальних об'єктів, що самопідтримуються, визначено місію інститутів, їх матеріальні і соціальні основи, важливість закріплення ідеї інститутів в каналах і символах трансляції, можливі шляхи формування ефективних інститутів.

Обґрунтовано макроекономічні наслідки погіршення стану торговельного балансу України та ризику для національної економіки, пов'язані з можливим неконтрольованим поглинанням іноземним капіталом банківської системи країни.

Доведено необхідність створення конкурентного середовища на ринку житлово-комунальних послуг, розглянуто можливі варіанти демонополізації підприємств галузі.

Визначено необхідність поєднання форм і методів фіскальної і монетарної політики, обґрунтовано той факт, що ефективність економічної політики держави в перехідних системах визначається інтенсивністю взаємодій різних економічних інститутів, на базі яких вона проводиться.

Доведено необхідність переходу від пануючого централізованого управління регіонами до оптимального співвідношення державного управління і самоорганізації регіонального розвитку.

З урахуванням світового досвіду визначені основні напрямки, шляхи і методи економічної політики держави в умовах трансформаційних перетворень.

Ступінь упровадження: результати наукових досліджень упроваджені в навчальну роботу кафедри економічної теорії та практичну роботу місцевих органів державного управління.

Взаємозв'язок з іншими дисциплінами: комплексний, міждисциплінарний взаємозв'язок всіх дисциплін з економічною теорією.

Рекомендації по використуванню результатів роботи: упровадження у викладання економічних дисциплін у вузах, використання при розробці державних та регіональних програм соціально-економічного розвитку.

Область застосування: економічні науки.

Значущість роботи і висновки: визначено пріоритетні напрямки економічного розвитку як країни в цілому, так і окремих її регіонів; обґрунтовані шляхи та методи державного регулювання з метою вдосконалення економічної ситуації з урахуванням особливостей, обумовлених трансформаційними перетвореннями.

Результати НДР впроваджені в навчальний процес при викладенні курсів «Основи економічної теорії», «Політекономія», «Макроекономіка», «Міжнародна економіка», «Державне регулювання економіки» та інших, а також були впроваджені у практичну роботу місцевих органів державного управління.

Ключові слова: економічна синергетика; системи, що самоорганізуються; інститут власності; індивідуалізована власність; фіскальна політика; монетарна політика; системна фінансова політика; інституційні взаємодії; іноземні інвестиції; кон'юнктурні дослідження; безробіття; зайнятість; інтелектуальна економіка; регіональне управління; житлово-комунальне господарство.

Умови отримання звіту за договором: 61002, Харків, ХНАМГ, вул. Революції, 12, Тел. 8-057-707-32-52.

ЗМІСТ

Вступ.....	7
Розділ 1 Трансформаційна економіка України як синергетична соціально-економічна система	7
1.1 Синергетичні властивості сучасних соціально-економічних систем.....	9
1.2 Місце та роль інституту індивідуалізованої власності в архітектоніці інституційних систем, що самоорганізуються	9
1.3 Інститути як коди, що само організуються, синергетичних соціально-економічних систем.....	19
1.4 Нові тенденції розвитку конкуренції в умовах становлення інтелектуальної економіки.....	29
Розділ 2 Стан та перспективи інвестиційних процесів в сучасній Україні	36
2.1 Макроекономічні проблеми підвищення інвестиційної привабливості України.....	36
2.2 Про деякі політекономічні аспекти імовірної експансії іноземного капіталу в Україну.....	41
2.3 Трансформація відносин власності у житлово-комунальній сфері.....	48
2.4. Особливості використання статистичних методів при здійсненні кон'юнктурних досліджень	53
2.5 Оцінка конкурентноспроможності будівельного комплексу України	58
Розділ 3 Державне регулювання трансформаційних перетворень в Україні	62
3.1 Біфуркаційний характер економічної політики держави в умовах невизначеності перехідних систем.....	62

3.2 Роль держави у вирішенні проблем зайнятості та ринку праці в умовах трансформаційних перетворень в сучасній Україні.....	67
3.3 Створення механізмів взаємодії фіскальних та монетарних методів регулювання як стратегічна мета держави в перехідних системах	72
3.4 Сучасне регіональне управління: співвідношення організації та самоорганізації.....	78
3.5 Сучасні інструменти управління міським господарством: конфлікти та перспективи впровадження.....	84
Висновки.....	87
Список літератури	91

ВСТУП

Останніми роками в економічній літературі все більше уваги приділяється проблемам формування нових ринкових інститутів в перехідних системах. Відомими авторами інституційних концепцій перехідних систем є Д. Норт, М. Олсон, Р. Нурєєв, А. Олійник, В. Полтеровіч, В. Радаєв, В. Тамбовцев, В. Геєць, А. Гриценко, О. Яременко і інші. Проте об'єкт вивчення настільки складний, що важко очікувати, що коли-небудь проблема буде повністю закрыта. Перш за все, необхідна цілісна концепція інституційного будівництва, в якій повинно йтися не про окремі інститути, а про складну цілісну інституційну систему, сформовану сукупністю взаємозв'язаних і взаємодіючих інститутів, серед яких визначальна роль належить інституту власності. Особливістю інституційних систем перехідних суспільств є той факт, що ринкові інститути, що лише формуються, тут поєднуються з інститутами, успадкованими від попереднього періоду. Ці структури, переплітаючись і взаємодіючи між собою, породжують різноманітність траєкторій, по яких може піти подальший розвиток інституційної системи після проходження точки біфуркації. Через це, закономірно виникає проблема пошуку шляхів формування найефективніших інститутів, адекватних потребам поточного етапу розвитку.

Все вищесказане обумовлює необхідність дослідження сутності і структури інститутів з позицій забезпечення їх динаміки самоорганізації, а також визначення їх особливої ролі у функціонуванні і розвитку сучасних синергетичних соціально-економічних систем.

Слід також зазначити, що однією з найбільш суперечливих в економіці України є ситуація із залученням іноземних інвестицій. Поліпшення інвестиційного клімату в державі залишається актуальною соціально-економічною і політичною проблемою. Сучасні суперечності іноземного інвестування в Україні достатньо повно проаналізовані у роботах Н. Бутко, В. Папп, В. Федоренко, І. Бачуріної та ін. Своєрідний вплив на інвестиційні процеси в державі має

погіршення стану зовнішньоторговельного балансу. Все це доводить актуальність та необхідність аналізу зрушень у динаміці й структурі експорту та імпорту товарів як чинників формування інвестиційного попиту в країні. Важливими є також дослідження процесу міжнародного руху капіталів та його наслідків для розвитку різних секторів національного господарства. Суперечностям впливу іноземних інвестицій на стан української економіки присвятили свої роботи Ю. Загоруйко, В. Самофалов, Я. Дамиров, А. Гальчинський, О. Сугоняко,

Що стосується проблеми оптимального співвідношення централізованого управління і ефективного регіонального розвитку, то вона є однією з найактуальніших на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України. Перехід економіки країни до збалансованого розвитку і стійкого зростання вимагає рішення цілого ряду регіональних проблем. Посилення ролі регіонів визначає необхідність вдосконалення принципів і методів реалізації відповідної державної соціально-економічної політики. Це важливо ще і тому що на регіональному рівні існують реальні суперечності не тільки усередині регіонів, але і між ними і системою централізованого державного управління. Достатньо гостро встає проблема визначення пріоритетів і напрямів їх ефективної взаємодії, вимагають практичного рішення проблеми оптимального співвідношення держави і регіонів.

РОЗДІЛ 1 ТРАНСФОРМАЦІЙНА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ ЯК СИНЕРГЕТИЧНА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА

1.1 Синергетичні властивості сучасних соціально-економічних систем

Економічна аналітика останнім часом накопила безліч нових фактів, які свідчать про принципові зміни, які відбуваються в економіці розвинутих країн. Ці зміни дають підстави аналітикам кваліфікувати сучасну економіку як постіндустріальну економіку, фінансову економіку, інформаційну економіку, соціальну економіку і т.д. В результаті, все більш гостро постає проблема формування деякого узагальнюючого підходу, який би дозволив з системних позицій, комплексно, дати характеристику сучасним соціально-економічним системам. Одним з таких підходів може стати методологічне і гносеологічне освоєння теорії систем, що саморозвиваються, представленої, перш за все, в роботах В.С. Стьопина [67], а також піонерних робіт В.-Б. Занга, Е. Петерса, В.П. Мілованова, Д.С. Чернавського, Л. Євстигнєєва і Р. Євстигнєєвої в області економічної синергетики [22, 26, 41, 51]. В роботах цих авторів фіксуються факти наростання невизначеності, нелінійності і нерівноважності в сучасному соціально-економічному розвитку, описуються хаотичні явища, які спостерігаються не тільки на фондових і валютних ринках, але в розвитку економічної системи в цілому.

Метою даної роботи є виявлення нових синергетичних характеристик сучасних соціально-економічних систем, які виникають в процесі наростання рівня їх складності і нелінійності, аналіз формування в соціально-економічних системах нових економічних суб'єктів, що самоорганізуються, які володіють властивостями фрактальності і макроскопичності.

Як відомо, прості і саморегульовані економічні системи стали об'єктом аналізу класичної і некласичної економічної науки. Класичній картині миру відповідає образ прогресивно направленої лінійної економічного розвитку з жорстко однозначною детерміацією і дією систем, в яких сумарні властивості їх

частин визначають властивості цілого. Проте механічний детермінізм класичної науки був справедливий лише у разі штучної ізоляції об'єкту від тих складних умов, в яких відбувається його розвиток. При всесторонньому врахуванні всіх умов розвитку об'єкту виявляється множинність причин, що є не простою їх сумою, а складне інтегральне ціле. З урахуванням цього і формується некласична наука, в науковій картині світу якої виникає більш гнучка схема детермінації, ніж в лінійному процесі, і враховується новий чинник - роль випадку. Об'єктом аналізу некласичної науки виступають великі складні саморегульовані соціально-економічні системи, які мають ряд нових ознак. Ціле в таких системах вже не вичерпується властивостями частин, оскільки тут виникає нова системна якість цілого. Визначальна межа саморегульованих економічних систем – це дія "невидимої руки" законів ринку. Ситуація рівноваги для саморегульованої економічної системи є аттрактором, тобто станом, до якого система з необхідністю приходиться в ході еволюції. Вихід системи із стану рівноваги є короткочасним, і система, на основі дії механізму негативних зворотних зв'язків, знову і знову повертається в нього.

Постнекласична наука, найважливішим напрямом якої виступає економічна синергетика [61], переходить до аналітичних досліджень нових видів складності. Її об'єктом стають системи, що самоорганізуються. Тепер уявлення про складність зв'язані з появою і аналізом нових видів (типів) взаємозв'язків і взаємодій в бутті об'єктів і систем. Згідно кількісному підходу, прості системи включають близько 10^3 елементів, великі саморегульовані - до 10^6 елементів, що саморозвиваються – до 10^{10} – 10^{14} елементів [66, с.9]. Прості економічні системи доіндустріального етапу були дійсно локалізовані в розмірі не більше десятків тисяч господарюючих суб'єктів; на індустріальному етапі універсальна модель саморегульованого ринку охоплює вже десятки мільйонів учасників; економічні системи, що самоорганізуються, як постіндустріальна фінансова глобальна макроекономіка, цілком відповідають ступені складності в 10^{10} – 10^{14} елементів системи (якщо врахувати всі види господарюючих суб'єктів: індивідуальні, інституційні, бізнес суб'єкти, ТНК, міжнародні економічні союзи, наднаціональні

економічні інститути і т.д.). Хоча кількість елементів систем, що самоорганізуються, не вичерпує їх основних характеристик, дуже важливо зафіксувати момент їх надзвичайно високої складності, оскільки саме високий рівень складності дає можливість матерії організувати себе.

З якісної сторони, в синергетичній економіці можна виділити формування декількох рівнів складності. По-перше, відбувається значне ускладнення всієї макроекономічної системи, пов'язане із зміною типу економічного зростання. Розвиток постіндустріальної економіки базується на інтенсивному інноваційному типі економічного зростання, що приводить до формування все нових інституційних структур, видів продукції і виробництв. По-друге, наростання складності синергетичних систем обумовлено формуванням не просто економічної, а системної раціональності. Економічна синергетика висуває інші критерії раціональності, і розуміє її як властивість, що фіксує здібність всієї системи до самоорганізації. На відміну від елементарної раціональності конкурентного ринку, системна раціональність виражає самодостатність економічної системи, її здатність до саморозвитку на основі системи взаємодій. В синергетичних системах раціональність стає "прикладною", оскільки тепер вона підлегла суб'єктивній меті і спирається на більш широкі, що виходять за межі виробничої раціональності, можливості пізнання. До раціонального пізнання суспільної практики підключається самопізнання, самоаналіз самого суб'єкта пізнання. По-третє, ускладнення сучасних соціально-економічних систем пов'язано з формуванням нового, системного типу господарюючого суб'єкта, який охоплює як внутрішніх, так і світових економічних, соціальних і політичних гравців. По-четверте, на базі формування циклічної ієрархії ринків, появи інвестиційних програмних ринків, що охоплюють взаємодію держави і крупного бізнесу, фондового ринку і ринку інформації, а також синергетичного і когерентного ринків, відбувається формування складної ієрархічної структури економіки. Економічна система стає синергетичною тільки на певному етапі розвитку, коли базисні функції переходять від реального капіталу до фінансового капіталу. Формується найскладніша система взаємодій між мікро- і макрорівнями економіки, що перетворює всі взаємодії в

синергетичній системі у взаємодії множин. По-п'яте, ще більше ускладнення національних ринків відбувається в рамках глобальної економіки, на якій національний ринок виступає як один з її елементів. По-шосте, ускладнення синергетичної економіки пов'язано з утворенням особливого типу економічних суб'єктів, що володіють властивостями фрактальності (самоподібності). Властивість фрактальності в синергетичних економічних системах властиво компонентам різного рівня їх структурної ієрархії, коли кожний з компонентів, як і система в цілому, є проекцією один на одного. Це означає, що і великому фінансовому капіталу, і державі, і фірмі, і індивіду одночасно властиві як мінімум чотири ринкові функції: інвестора, емітента, виробника і споживача. В-сьомих, високий рівень складності синергетичних економічних систем пов'язаний з наростанням різної розмірності як у функціонуванні економіки в цілому, так і в діяльності окремих господарюючих суб'єктів, ринків і капіталів. Так, структурний рівень фінансового капіталу, будучи сферою ринку стратегічних інвестицій, має капітальну розмірність. Структурний рівень грошового капіталу має розмірність доходу. Структурний рівень продуктивного капіталу має вартісну розмірність. По-восьме, в синергетичній економіці формуються особливі, цілісні емерджентні макроскопічні суб'єкти, які мають складну системну природу і виступають учасниками складно структурованих і багаторівневих соціально-економічних взаємодій. Макроскопічними суб'єктами синергетичної економіки виступають: по-перше, крупний фінансовий капітал, який вибудовує ієрархію ринків на основі перетворення грошового капіталу у функціональний капітал і створює, тим самим, нові кванти економічної енергії; по-друге, нова модель держави - контрактна держава, що здійснює управління на діалогічних принципах взаємодій; по-третє, системний господарюючий індивід, як носій масової суспільної енергії трансформаційних змін і суб'єкт власності, що індивідуалізувалася.

Системна природа макроскопічних суб'єктів дозволяє кваліфікувати їх як множини. Тому, коли макроскопічні суб'єкти, будучи агрегатними представниками певних сфер і рівнів ринку, вступають між собою в кооперативні когерентні взаємодії, це і формує синергетичні ефекти їх взаємодії як співвідношення множин,

що виникають одночасно і по вертикалі, і по горизонталі суспільної структури. Ще раз підкреслимо: саме кооперативна когерентна взаємодія всіх макроскопічних структур виступає найважливішою формою динамізму синергетичної системи. Без кооперативності і когерентності не існує цілісності, і неможлива системна реакція на стимули і виклики економіці, що йдуть зсередини і ззовні.

Таким чином, в умовах синергетичних економічних систем ускладнюється не тільки природа господарюючих суб'єктів, але і сама економічна система в цілому, тому, синергетична економіка формується як система взаємодій складного макроскопічного об'єкту і складного макроскопічного суб'єкта. Всі розглянуті вище основні характеристики і дозволяють характеризувати сучасні соціально-економічні системи як відкриті, складні нелінійні і нерівноважні системи, тобто як системи синергетичні або що самоорганізуються, що принципово змінює положення господарюючого суб'єкта і роль держави в таких системах.

1.2 Місце та роль інституту індивідуалізованої власності в архітектоніці інституційних систем, що самоорганізуються

Останніми роками в економічній літературі надається все більше уваги проблемам формування нових (не тільки формою, але і за змістом) ринкових інститутів в перехідних системах. Відомими авторами інституційних концепцій перехідних систем є Д. Норт, М. Олсон, Р. Нуреев, А. Олейник, В. Полтерович, В. Радаєв, В. Тамбовцев, А. Шастітко, С. Малахов, В. Геєць, А. Гриценко, О. Яременко і інші. Проте об'єкт вивчення настільки складний, що важко очікувати, що коли-небудь проблема буде повністю закрыта. Перш за все, необхідна цілісна концепція інституційного будівництва, в якій повинно йтися не про окремі інститути, а про складну цілісну емерджентну інституційну систему (інституційну архітектоніку), сформованою сукупністю взаємозв'язаних і взаємодіючих інститутів, серед яких визначальна роль належить інституту власності.

Від функціонування інституту власності у визначальному ступені залежить якість інституційного розвитку тієї або іншої країни. В той же час, увагу аналітиків часто оминають ті принципові зміни, які відбулися в розвитку цього інституту соціально-економічних систем, що у процесі становлення самоорганізуються. Тому задачею роботи є дослідження становлення особливого інституту – інституту індивідуалізованої власності виявлення його принципово новій ролі в інституційній архітектоніці соціально-економічних систем, що самоорганізуються (синергетичних).

Значення інституційної архітектоніки витікає з складності, відкритості і нелінійності сучасних соціально-економічних систем. Цей термін введений в науковий оборот А. А. Гриценко [2, с. 120], який розуміє під ним "...ємне, багатозначне поняття, яке за своєю сутністю співвідноситься з цілісністю, відображає співвідношення частин і цілого, і в цьому плані зобов'язало всю соціальну реальність аналізувати в інституційному аспекті" [17, с. 21-22]. Слід підкреслити, що тільки цілісні інституційні системи, побудовані за принципом

архітектоніки, здібні до самоорганізації, до обміну інформацією, до максимальної взаємодії з економічною і політичною системою в рамках все більшого ускладнення своєї структури і постійної зміни своєї якості.

Інституційній системі, як і всякій складній системі, притаманна також властивість анізотропії, тобто функціональної нерівноцінності її елементів і зв'язків, асиметричності їх потенційних здібностей до змін. Саме цим пояснюється особлива роль інституту власності в інституційній архітектоніці, оскільки він є вищим рівнем інституційної системи, на якому домінують інформаційні процеси, захоплюючи і підпорядковуючи всі елементи на її нижніх рівнях. Інститут власності пронизує всі сфери і рівні економіки, наділяючи її здібністю до еволюції. На основі чіткої специфікації прав власності і їх захисту, виникає необхідний інституційний порядок і знижується рівень невизначеності, що робить менш ризикованим здійснення будь-якої діяльності. Інститут власності визначає і систему відповідних інтересів в суспільстві, його соціальну структуру, формування політичної системи. Кінець кінцем, інститут власності зумовлює виникнення і функціонування політичних і правових інститутів, що слугують гарантією свободи людей в суспільстві.

В соціально-економічних системах, що самоорганізуються (синергетичних), разом із значним ускладненням інституту індивідуалізованої власності відбувається посилення її характеру. Вперше термін «індивідуалізована власність», був введений Г.С. Меном, і досить широко використовувався Ф. Хайеком [74, с. 12 - 19]. Інститут індивідуалізованої власності формується в умовах сучасної фінансової макроекономіки, в результаті розвитку фондових ринків, інститутів інвестиційної і інноваційної діяльності і появи, на їх основі, масових власників цінних паперів. В рамках сучасної фінансово-грошової сфери, прийнявши форму портфельного інвестора, фізична особа стає основним елементарним суб'єктом додаткової варіабельності, а значить, активності фондового ринку. Тепер в понятті індивіда як фізичної особи акцентується момент його звільнення від ролі чинника виробництва, і посилення його ролі в просторі інвестиційного процесу і на принципах пристосування до нього. На рівні індивіда

з'являється новий суб'єкт ринку – портфельний інвестор, який постійно трансформує ринок як систему товарно-грошових оборотів, в ринок як систему оборотів грошового капіталу. Інститут індивідуалізованої (персоніфікованої) власності не тільки посилює її масовий характер, але і служить основою подальшого розвитку фондових ринків (через придбання акцій, облігацій, і інших цінних паперів все більшою кількістю суб'єктів ринку). Така взаємодія ускладнює системні зв'язки власності, але одночасно просуває економіку і суспільство по шляху звільнення індивіда від нормативності. Тим самим, в системах, що самоорганізуються, різко зростає роль суб'єктивного чинника, роль життєдіяльності індивіда. Ринок стає безліччю персоніфікованих суб'єктів, що утілюють статус індивідів як носіїв інформації, що і утворює масове інформаційне поле ринку. Висока інформаційність інституту індивідуалізованої власності обумовлена також тим, що він функціонує на основі переробки великої кількості індивідуального знання безліччю системних суб'єктів, що виступають як виробники, споживачі, інвестори і емітенти. При цьому, чим інтенсивніше буде відбуватися когерентна взаємодія індивідуалізованих власників, тим краще і ефективніше будуть використовуватися об'єкти власності, тим будуть вищими можливості суспільства до подальшого розвитку.

Як бачимо, індивідуалізована власність відрізняється як від індивідуальної, так і від приватної власності. Якщо індивідуальна власність припускає індивідуальне використання речей, тобто споживання їх корисних властивостей її власником, то індивідуалізована власність означає наявність права самостійного індивідуального користування правами власності з метою отримання певного доходу. Становлення індивідуалізованої власності зв'язано з тим, що в синергетичній економіці відбуваються якісні зміни на рівні елементарного суб'єкта ринку. Якщо на конкурентному ринку це була юридична особа, то у фінансовій економіці, що самоорганізовується, – це персоніфікована особа. Мається на увазі кожна конкретна людина, чії персоніфіковані доходи в різних формах включаються у фінансово-грошові обороти. І оскільки індивід стає фрактально-подібним всім іншим суб'єктам ринку, і одночасно виступає як виробник,

споживач, інвестор і емітент, відбувається не тільки ускладнення господарюючого суб'єкта, але і перетворення власності у форму різних видів активів і їх оборотів. Тому, інститут індивідуалізованої власності за своїм значенням ширше, ніж інститут приватної власності.

Таким чином, поява в соціально-економічних системах, що самоорганізуються (синергетичних) складного системного господарюючого суб'єкта, як носія функцій виробника, споживача, інвестора і емітента, і приводить до появи інституту власності, що індивідуалізувалася. З появою системного господарюючого суб'єкта на ринку з'являється особа, що звільняється від жорсткої залежності від стану ринку праці, і володіє можливістю маніпулювати фінансовими ресурсами (акціями, облігаціями, державними цінними паперами, полісами страховок, акціями пенсійних, венчурних і інвестиційних фондів і т.д.), хоча і з певним ступенем невизначеності. Синергетичний ефект взаємодії масових індивідуалізованих власників буде тим вище, чим більше вони будуть орієнтовані в своїй поведінці на якісні економічні інститути. Залежність від високої якості інституційного середовища викликає інституційну активність індивідуалізованих власників, їх готовність нести трансформаційні витрати, направлені на підвищення якості економічних інститутів. І, навпаки, в суспільстві, де інституційна легітимізація правомочності індивідів як власників відсутня, формуються неформальні норми, направлені на неефективне використання об'єкту власності і рентоорієнтовану поведінку, що різко зменшує ефективне функціонування інституту власності.

Формування інституту індивідуалізованої власності є найважливішою межею соціально-економічних систем, що самоорганізуються. Він породжує в суспільстві найбільшу енергію перетворень, базуючись на особистому інтересі системного власника, його правах, доходах і економічній незалежності. Інститут індивідуалізованої власності обумовлює розширення не тільки масштабу суб'єктів господарювання, але і масштабу особи, здатної тепер стати суб'єктом свідомого світоглядного підходу до формування як власних цільових установок, так і стратегічних установок всього суспільства. Тому, в синергетичній економіці

соціальна місткість ринку збільшується на основі перетворення його учасників не тільки у власників, але і в "...активних суб'єктів інформаційного обміну (суспільної свідомості) і ухвалення рішень на рівні фізичних осіб. Тільки на цьому шляху можуть бути визначені принципово нові джерела соціальної енергетики розвитку традиційного конкурентного ринку, який стає органічним компонентом ринкової макроекономіки" [23, с. 115].

Як впливає з викладеного вище, інститут індивідуалізованої власності не може виникнути як простий результат приватизації і появи певної кількості приватних власників. В перехідних суспільствах, головною передумовою і одночасно результатом їх виходу на траєкторію становлення фінансової ринкової макроекономіки, що самоорганізовується, повинне стати формування складних системних суб'єктів власності, що несуть в собі функції виробників, споживачів, інвесторів і емітентів. В той же час, швидкість руху перехідних суспільств до синергетичних економічних систем, величина суспільної енергії подальших інституційних перетворень залежать, в першу чергу, від становлення інституту індивідуалізованої власності і від інтенсивності обміну правами власності.

1.3 Інститути як коди, що само організуються, синергетичних соціально-економічних систем

Останніми роками в економічній літературі практично не оспорується теза про те, що саме інституційна будова і інституційна динаміка виступають визначальними чинниками сучасного економічного розвитку. Вихід на перший план інституційних проблем є закономірним результатом формування сучасних економічних систем як систем, що самоорганізуються (синергетичних). В умовах таких систем нації конкурують вже не стільки в області чинників науково-технічного розвитку, скільки у виборі інститутів або інституційних стратегій для стимулювання швидкого інноваційного розвитку і підвищення життєвого рівня населення.

Особливістю інституційних систем перехідних суспільств є той факт, що ринкові інститути, що лише формуються, тут поєднуються з інститутами, успадкованими від попереднього періоду. Ці структури, переплітаючись і взаємодіючи між собою, породжують величезну різноманітність траєкторій, за якими може піти подальший розвиток інституційної системи після проходження точки біфуркації. Через це, закономірно виникає проблема пошуку шляхів формування найефективніших інститутів, адекватних потребам поточного етапу.

В сучасній економічній літературі існує безліч підходів до аналізу інститутів, представлених в роботах Д. Норта, О. Уільямсона, Т. Еггертсона, А. Олейника, А. Шастітко, Р. Капелюшнікова, Р. Нурєєва, Р. Колодко, В. Тамбовцева, А. Гриценка, В. Дементьєва, В. Тарасевича, А. Чаусовського, О. Яременка і ряду інших економістів. Більшість підходів до інститутів близька до їх визначення Д. Нортом, на думку якого "інститути – це правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, які структурують взаємодії, що повторюються, між людьми" [44, с. 17]. Проте, аналізуючи загальноприйняте в сучасному інституційному аналізі розуміння інститутів, слід звернути увагу на деяку неповноту даного підходу. По-перше, в такій інтерпретації не зовсім ясно, чим інститут відрізняється від правової норми або правового закону. По-друге, про

наявність інституту можна говорити лише в тому випадку, якщо він "функціонує", тобто якщо норми і правила, які він закріплює, знову і знову реалізуються в діяльності людей. Тільки при такій умові інститути складають "міцний базис держави, рівно як і базис довіри і настроєності індивідів по відношенню до нього" [11, с. 291]. З позицій економічної синергетики таке визначення представляється не повним ще і тому що воно елімінує таку найважливішу сутнісну характеристику будь-якого інституту, як процесуальність, без якої неможливий процес самоорганізації в інституційних системах. Головне в сучасному інституті – це його динаміка самоорганізації, яка дозволяє "каналізувати" (направляти) економічну ринкову активність строго певним чином. Тому, вже в структурі інституту повинна бути закладений ідея його саморозвитку і створення умов для актуалізації закладеної в ньому потенційності. Подібний підхід особливо необхідний в умовах формування інститутів в трансформаційних системах. Мета даної роботи і полягає в тому, щоб дослідити сутність і структуру інститутів з позицій забезпечення їх динаміки самоорганізації, а також визначити їх особливу роль у функціонуванні і розвитку сучасних синергетичних соціально-економічних систем (систем, що самоорганізуються).

В механізмах еволюції соціальних систем, інститути виступають тією структурною одиницею, яка, подібно генам в біології, "володіє стійкістю в часі, передається від одних економічних суб'єктів іншим і разом з тим здатна до зміни" [43, с. 49]. Еволюція соціального організму (як і будь-кого іншого) пов'язана з адаптацією, пристосуванням до умов навколишнього середовища. В ході конкуренції перемагають, закріплюються і передаються наступним поколінням як традиції, норм поведінки ті навички, знання, досвід, які довели свою доцільність і ефективність з погляду суспільства в цілому. У зв'язку з цим можна сказати, що інститути несуть в собі інформацію про минуле, але в ім'я майбутнього, а вся історія країни в цьому значенні виступає як її інституційна еволюція. З цих позицій інститути цілком можна розглядати як соціальний феномен, який володіє еволюційними властивостями "безперервності", що самопідтримується, самовідтворюється, тобто здібностями передачі інформації в часі. Оскільки, в

певному значенні можна сказати, що інформація управляє процесами самоорганізації, саме інститути і їх еволюція лежать в основі самоорганізації сучасного суспільства.

Слід підкреслити, що в соціально-економічних системах, що самоорганізуються, інформаційна функція інститутів припускає розуміння інформації як динамічного процесу. Частіше всього, інститути розуміються як носії інформації, яка зменшує або знімає невизначеність в економічних взаємодіях. "Інститути забезпечують суспільство основними структурами, за допомогою яких індивіди протягом всієї історії створювали порядок і намагалися зменшити ступінь невизначеності в процесі обміну", - відзначає Д. Норт [44, с. 34]. З позицій економічної синергетики подібного підходу недостатньо, оскільки в соціально-економічних системах, що самоорганізуються, сфера застосування інформаційного підходу істотно розширилася. В таких системах йдеться про динамічну інформацію, про її виникнення і еволюцію її цінності. Провідний фахівець в області динамічної інформації Д.С. Чернавський визначає її як вибір одного варіанту, що "запам'ятав, з декількох можливих і рівноправних" [75, с. 13]. Як пише Д.С. Чернавський, слово що "запам'ятав" в даному визначенні відноситься до фіксації інформації і визначається як макроінформація (на відміну від мікроінформації, яка може і не запам'ятатися). Слова "можливих" і "рівноправних" означають, що варіанти вибору належать одній множині і апріорні відмінності між ними не великі. Подібне розуміння інформації фіксує її динамічний характер, оскільки йдеться про вибір, який постійно виникає в процесі розвитку нелінійних систем. Вибір в даному випадку розуміється і як процес і як результат процесу. А оскільки поняття "процес" в природних науках означає зміну системи в часі, її рух, "інформація, як результат вибору немислима без процесу вибору, як вирок немислимий без суду" [75, с. 14]. Динамічна інформація зв'язана, перш за все, з нестійкістю, яка і породжує її випадковий вибір. Підкреслимо: саме нестійкість системи є неодмінною умовою генерації нової цінної інформації. Сприймати, берегти і передавати інформацію можна і в стійких станах системи. Проте створювати нову цінну інформацію можна тільки в умовах нестійкості. У момент

випадкового виникнення інформації будь-якого типу жодна з них не є цінною. Цінною стає та інформація, яка виникає в результаті вибору і витіснення інших варіантів. Таким чином, сучасні інститути несуть в собі не просто інформацію, а динамічну макроінформацію, яка виникає в результаті процесу вибору і несе в собі можливості подальшого вибору. "Будь-які інститути, у тому числі і різновиди обмінів, є одночасно і своєрідні повідомлення, і механізми передачі даних" [70, с. 162–163]. При такому підході сучасні інститути слід розуміти як носії інформаційного процесу, а не просто носії інформації як такої. Саме в такому розумінні інститути (точніше, інституційні системи) є основою самоорганізації і самоструктуризації суспільства. В той же час, як відзначає Р. Рузавін, "соціальні закони, норми і регулятиви можна розглядати і як результат самоорганізації відповідних суспільних систем" [62, с. 66]. Оскільки самі інститути змінюються під впливом динаміки параметрів економічних процесів, механізм цих змін припускає роботу позитивних і негативних зворотних зв'язків, але вже в інституційному середовищі і за участю держави.

Слід звернути увагу і на неоднозначність зв'язків між інститутами і сформованим у суспільстві порядком. Останнім часом з'являється все більше публікацій, в яких йдеться про інститути не тільки як про джерела порядку, але і як про потенційних носіїв хаосу [см.: 65]. Зокрема, в економічному аналізі з'явилося поняття "парадоксу Мінські", суть якого полягає в тому, що, з одного боку, антициклічна політика, що проводиться на основі інститутів державного регулювання, зменшує амплітуду ділового циклу, і посилює економічний порядок. Одночасно з цим, інститути державного регулювання зменшують обачність економічних агентів, які спираються на інституційну страховку, створювану державою. Формуючи певні очікування і звички інвесторів, встановлюваний державою економічний порядок збільшує допустимі ризики інвестицій, що збільшує хаотичні коливання ділових циклів в майбутньому. Таким шляхом порядок переростає в хаос. Парадокс Мінські, в його широкому трактуванні стосовно всіх інститутів, визначається в літературі як "парадокс інститутів визначеності" [65, с. 116 - 117]. Як тільки очікування економічних агентів не

виправдовуються, уніфікований образ майбутнього більше не створює порядку в людських взаємодіях, і на зміну йому приходять наростаючий економічний хаос.

Дослідження особливого співвідношення порядку і хаосу, визначеності і невизначеності у функціонуванні інституційних систем особливо актуалізується в умовах перехідних систем, де адекватна ринку інституційна структура тільки формується, що вимагає особливого підходу до розуміння природи інститутів. Цю структуру, що вже сформувалася, можна легко класифікувати, і визначити її функції, а ось структуру, яка знаходиться в процесі свого становлення, треба спочатку сформулювати, для чого треба знати формоутворювальні процедури. У зв'язку з цим представляється, що характеристика інститутів може бути доповнений деякими структурними елементами, що характеризують їх з погляду динамічної процесуальності.

Перш за все, будь-який інститут повинен нести в собі ціннісну або абсолютну ідею, свою суспільну місію (рис. 1.1).

Рисунок 1.1. Структура інституту з позицій динаміки самоорганізації

Місія інституту повинна відображати його здібність до саморозвитку, постійну потребу до створення нового, суб'єктно-об'єктне буття людини в цілому. У інституту права – це місія Справедливості, у інституту науки – місія Істини, у фінансового інституту - місія Багатства.

Так, в концепції держави Гегеля механізм, за допомогою якого держава функціонує як ідеальна інституційна структура, включає три елементи: 1) зафіксовану звичаєм задачу або функцію інституту держави (його "ідею" або "місію"); 2) ухвалення і підтримку цього інституту з боку свідомих, активних і інформованих громадян; 3) зовнішнє символічне представлення цього інституту в особі монарха або у формі особливого політичного органу (для окремих державних інститутів), роль яких полягає в координації індивідуальних дій у відповідних сферах, і, отже, в забезпеченні стійкості відповідного інституту. [11, с. 384 -385].

Саме ідея (місія) інститутів забезпечує їх тривале існування на принципах самоорганізації. Але сама по собі місія інституту існувати не може, тому вона повинна мати символічне (знакове) закріплення: символи інституту, правила і норми його функціонування, канали трансляції інформації про основну місію інституту. Завдяки цим компонентам, ефективні інститути формуються достатньо довго.

Становлення інституту пов'язано також з певним набором зразків поведінки і дій економічних суб'єктів, які "запечатуються" в соціальну форму. Інститут вимушує людину, що потрапляє в структуру його функціональних місць діяти не так, як хочеться їй самій, а так, як наказують правила функціонування даного інституційного механізму. Будь-який інститут повинен містити спеціально організований простір функціональних місць, з жорсткими процедурами взаємодії між ними. За рахунок цього функціонального механізму забезпечується головне призначення будь-якого інституту: організувати взаємодію між людьми, що потрапили в ті або інші місця інституту, за строго певними нормами і правилами, і забезпечувати дотримання цих правил. Тому, коли йдеться про те, що інститути тільки встановлюють правила взаємодій між людьми, втрачається, на наш погляд, один дуже важливий аспект їх функціональної ролі. Самі по собі правила не

можуть обмежувати поведінку людей. Якщо ніхто реально не впливатиме на поведінку індивідів і організацій, і не примушуватиме їх виконувати прийняті правила, то їх значення буде зведено до нуля. Якщо немає податкових установ, то немає і сплати податків. Якщо немає органів охорони господарського законодавства, то немає і його дотримання. Реально впливати на поведінку одних індивідів і організацій і примушувати їх до дотримання правил можуть тільки інші індивіди і організації. "Тією категорією, яка закріплює попередній рух і перетворює його на підставу для подальшої, є установа, - відзначає А.А. Гриценко. - В ній все одержує організаційне закріплення, і установа потім сама починає регулювати життя, яке його породило. Саме з категорією установи відбувається закріплення власного змісту інституту, і придбання всім подальшим рухом інституційної форми" [17, с. 26]. Таким чином, інструментом обмежень дійсно стають норми і правила. Але реально обмежують поведінку, тобто створюють санкції, або державу, або відповідні установи: податкові, бюджетні, банківські, або сторони відношення, регульовані даними правилами (економічні суб'єкти). Саме даний компонент інституту дозволяє додавати статус реальності (але локальної, тільки в межах функціонального простору інституту) абсолютно нереалістичним (в звичайному житті) передумовам теоретичних будов. Наприклад, простір фондової біржі, як типового фінансового інституту, організовано не як простір взаємодії звичайних людей, а як простір функціональних місць "брокера", "дилера", "маклера" і т.д., що ідеалізуються. Потрапляючи в такий простір, людина повинна поводитися саме як раціональний "homo economicus", а сам біржовий ринок організовується як "ефективний". Людина, займаючи своє інституційне місце в структурі місць створеного інституту, тим самим виявляється вимушеним переоформити свої відносини з іншими процедурними і функціональними місцями відповідно до норм і обмеженнями даного конкретного інституту. Так, відношення підприємця і податкового інспектора повинні бути строго визначені процедурами Податкового кодексу, і мати прозорий і передбачуваний характер.

З другого боку, в діяльності інституту суб'єктивність людини не елімінується. Навпаки, індивід, що входить в простір функціональних місць ефективно

функціонуючого інституту, придбаває додаткові ступені свободи. У нього з'являється можливість розрахунку своїх дій і прогнозу їх можливих наслідків (у тому числі і у вигляді фінансового результату). Але оскільки обмеження доводяться до свідомості людей у вигляді правил, що визначають зовнішні рамки їх діяльності, то на поверхні явищ складається видимість, що саме інститути як правила виступають джерелом цих обмежень. Таким чином, інститути, на відміну від законів, регулюючих правові відносини між економічними агентами, це, перш за все один з видів соціальних об'єктів, що координують поведінку учасників суспільного виробництва. Інститути виступають як такі стереотипи дій людей, які виявляються як в їх дійсній поведінці, так і у відповідних уречевлених ідеальних репрезентаціях: правових нормах і організаціях, що забезпечують стійке відтворення таких стереотипів. Їх ідеальні схеми одержують символічний вираз в законах, адміністративних регламентах і навіть фірмових знаках відповідних корпорацій і відомств. Саме про уречевлені форми інститутів, як невід'ємні елементи соціального механізму закріплення норм, писав Е.В. Ільєнков [29, с. 258].

Ефективно функціонуючий інститут вимагає також використання санкцій як гарантів виконання норм, правил і процедур. "Перелік санкцій представляє набір дій, що стають відносно суб'єкта норми її гарантом, якщо останній знаходить в діях суб'єкта відхилення від норми, що наказує" [69, с. 109]. Слід також мати на увазі, що інститути з позицій їх динаміки самоорганізації – це ще і сукупність регуляторних механізмів, а також певний порядок ухвалення законів і внесення поправок до них.

І, нарешті, в структурі будь-якого інституту є ще дві обов'язкові складові: його матеріальні і соціальні основи. Матеріальні основи інституту – це, в першу чергу, кваліфіковані кадри, а також будівлі, сучасні технології, необхідна оргтехніка і інші ресурси, безпосередньо що використовуються в процесі функціонування інституту. В нашій країні ця складова процесуальної структури інституту частіше за все ігнорується, що різко зменшує ефективність роботи ряду інститутів. Будь-який інститут повинен мати такі матеріальні опори свого існування, які сприяли б максимальній реалізації його потенційності. В процесі

створення матеріальних основ інститутів слід обов'язково враховувати існування трансакційних витрат інституціоналізації. Такі витрати діляться на первинні, пов'язані із створенням інститутів, і вторинні, пов'язані з їх функціонуванням. Трансакційні витрати інституціоналізації залежать від ряду умов, до яких можна віднести наступні: часовий режим, для якого створюється інститут; інформаційна асиметрія господарюючих суб'єктів, оскільки кожний учасник інституту не володіє достатньою інформацією про інших його учасників, отже, прагне різними способами поповнити цю інформацію. Залежно від цього складається специфічна структура трансакційних витрат інституціоналізації, особлива для кожної конкретної ситуації в рамках створеного інституту.

Соціальні основи інституту – це "посадка" інституту на свідомість людей, на їх менталітет, традиції, звичаї, на все те, що Д. Норт називає "неформальними обмеженнями" [44, с. 71]. Без соціальних основ, без "укорененості" в свідомості людей, без відповідності інституту переконанням людей, ефективний інститут існувати не може. Іншими словами, інститути повинні бути не тільки легальними, але і легітимними. Як відзначає лідер теорії інституційної компаративістики М. Аоки, "інститут – це система переконань (вірувань) відносно нетехнологічно закріплюваних правил гри, що направляють стратегічну взаємодію агентів", що колективно розділяються, що самопідтримується [79, с. 301]. В цьому визначенні принципове розуміння інститутів як самозакріплюваних результатів поведінки економічних агентів, що дуже важливо для розуміння їх ролі як основних інформаційних кодів, що самоорганізуються, в розвитку соціально-економічної системи.

Разом з тим, свідоме формування нового інституту – це ще і різновид запланованої культурної інновації. З позицій економічної синергетики, щоб розповсюдження культурної інновації було успішним, необхідно, щоб вона відповідала елементам культурного простору, в який вона "занурюється". Якщо ж вимоги відповідності середовищу не враховуються, виникають ситуації, коли дієвий сам по собі економічний інститут виявляється неефективним в неадекватній його середовищу. Більш того, в такому середовищі формальні інститути

піддаються мутаціям, і в результаті стають нездатними виконувати своє призначення: служити загальнонаціональними універсальними "правилами" гри.

Таким чином, в синергетичній економіці, інститут - це соціальний об'єкт, який само підтримується та самоорганізовується, маючи свою місію, матеріальні і соціальні основи, опосередкує, координує і регулює взаємодії людей за допомогою сукупності правил і норм, які додають цим взаємодіям певну процедурну добавку і конструктивно-технічну форму. Інститут виступає як узагальнююча логічна конструкція, яка дозволяє упорядковувати, структурувати і стабілізувати економічні відносини, додавати їм стійкість і визначеність, служити передавальним механізмом між економічними процесами і цілеспрямованими діями по їх зміні.

З позицій даного трактування інституту, більш адекватно представляється процес інституційних змін, особливо в трансформаційних економіках інверсійного типу. Представлена вище схема цілком може бути використаний як організаційна, оскільки вона задає систему принципів формування нових інститутів. Більш того, дана схема може бути використана і для безперервного вдосконалення інститутів, оскільки найважливішою умовою соціально-економічної системи, що самоорганізовується, є гнучкість і адаптивність інститутів, що вимагає розробки законодавства, яке враховує місію створюваних інститутів, а також їх матеріальні і соціальні основи.

1.4 Нові тенденції розвитку конкуренції в умовах становлення інтелектуальної економіки

Протягом всіх літ незалежності економіка України підлягає реформам, направленим на впровадження і зміцнення ринкових відносин. Подібні перетворення неможливі без розвитку основного механізму ринкової економіки - конкуренції. На розвиток останньої впливає безліч чинників. Одним з найістотніших зараз є інтелектуалізація – процес становлення економіки знань. Дія цього чинника ще недостатньо повно проаналізована в науковій літературі.

Метою даної роботи є розгляд змін, що відбуваються зараз в конкуренції, виявлення їх можливих причин і аналіз з цих позицій конкурентної політики в Україні.

Проблемам конкуренції присвячені праці таких видатних економістів як С. Брю, Дж. Гелбрейт, К. Макконнелл, К. Маркс, А. Маршалл, М. Портер, Дж. Робінсон, П. Самуельсон, Ф. Хайек, Е. Чемберлен, Й. Шумпетер. Особливості формування конкурентних відносин в умовах перехідного періоду інверсійного типу розглянуті українськими авторами: В. Базилевичем, З. Борисенко, Л. Дідковською, А. Завадою, А. Костусевим, В. Лагутиним, Р. Філюком і іншими.

Необхідно відзначити різноманіття трактувань поняття «конкуренція», що ускладнює його аналіз. Проте практично всі вони ототожнюють конкуренцію з боротьбою між економічними суб'єктами, яка примушує виробників функціонувати з щонайвищою ефективністю як для себе, так і для суспільства в цілому. Виходячи з цього положення, робиться висновок про максимальне сприяння з боку держави у сфері розвитку конкуренції, що полягає в підтримці суперництва на різних ринках. Проте, аналізуючи сучасну економіку розвинутих країн, можна зробити висновок про посилення тенденції до співпраці між господарюючими суб'єктами при одночасному підвищенні суспільної ефективності.

Все різноманіття поглядів на конкуренцію можна згрупувати в три основні підходи: поведінковий, структурний і функціональний. Згідно поведінковому

підходу, конкуренція – це зіткнення, боротьба суб'єктів господарювання. При цьому об'єктом аналізу виступають методи такої боротьби.

Структурний підхід акцентує увагу на структурі ринку, тобто на умовах, що визначають розвиток підприємництва в економіці. Залежно від того, чи може підприємство впливати на загальний рівень цін чи ні, виділяють відповідно ринки досконалої і недосконалої конкуренції.

Виявлення ролі конкуренції в економіці є головною задачею функціонального підходу, представники якого прагнуть «загострити увагу на принциповій важливості певних наслідків конкурентної боротьби» [77, с. 40].

Таким чином, кожне з трактувань характеризує певну сторону ринкових відносин, проте, все їх об'єднує розуміння конкуренції як якогось протистояння. Істотні зміни в поглядах на дану категорію відбулися останнім часом. Аналізуючи роботи сучасних економістів, український економіст Л. Дідковська звертає увагу на співвідношення боротьби і співпраці між суб'єктами господарювання [21, с. 31-32].

Психолог Д. Мур, порівнюючи умови ведення бізнесу з живою природою, створив теорію підприємницьких екосистем. Дані системи характеризуються не тільки боротьбою, але і еволюцією, взаємозалежністю і співпрацею. Виходячи з цього, кожний учасник ринкових відносин вимушений докладати зусилля не для створення односторонніх переваг, а для підтримки функціонування цієї системи шляхом розвитку координації з іншими агентами [21, с. 31].

Своєрідним продовженням даної концепції є теорія соконкуренції, згідно якої, в бізнесі немає фатальної невідворотності виграшу одних за рахунок інших: раціонально збудувавши свої відносини з партнерами, у ряді випадків шляхом кооперації на основі загальних інтересів для вирішення загальних проблем вигоду може отримати велике число учасників [21, с. 32].

У світовому масштабі аналогічні процеси найбільш яскраво простежуються на прикладі кластерів, що ґрунтуються на кооперації і конкуренції. Об'єднуючи зусилля, учасники даних структур не обмежують конкуренцію, а реалізують загальні можливості. Це досягається за рахунок того, що конкуренція і кооперація

здійснюються в різних площинах: кооперація відбувається по вертикалі, а конкуренція за споживача ведеться на основі пошуку способів кращого задоволення його потреб [21, с. 32].

Описуючи зміни, що відбулися, Ю.М. Осипов використовував терміни «ліберальне господарювання» і «ліберальна конкуренція». При цьому під ліберальністю він мав на увазі особливий спосіб організації господарства, коли економічні агенти діють «самостійно, не дуже воюючи один з одним, і спільно, не дуже зв'язуючи один одного» [47, с. 152]. Таким чином, сучасна ліберальна конкуренція – конкуренція «свідома, погоджувальна, координаційна» [47, с. 152].

Подібні зміни можуть бути пояснені становленням економіки знань. За визначенням українського економіста В. Геєця, в такій економіці визначаючим є «інтелектуальний потенціал суспільства, на який вона спирається і який є сукупністю повсякденних (буденних) і спеціалізованих (наукових) знань». Отже, основним джерелом зростання є саме знання – як спеціалізовані, так і буденні. Проаналізуємо спочатку вплив збільшеного об'єму наукових знань.

Зміни, що відбулися з конкуренцією, можуть бути пояснені переходом від переважно рутинної до творчої діяльності, оскільки домінування останньої в умовах постіндустріальної економіки викликає ряд нових проблем. Однією з них є суперечність в розвитку приватної власності і конкуренції: більш повна система прав приватної власності на культурне благо зменшує можливості для конкуренції на даному ринку.

Російські економісти А. Бузгалін і А. Колганов пояснюють дану суперечність на прикладі винаходу ліків [6, с. 134]. Якщо автор запатентував свій винахід на необмежений термін, то він володіє абсолютною приватною власністю на свій унікальний продукт і, отже, є монополістом. Можливість же для вільної конкуренції з'являється лише при повній відсутності приватної власності.

Компромісом є патентний захист протягом певного періоду часу (термін дії патенту повинен бути таким, щоб поточна вартість вигод від нововведення перевищувала поточну вартість його витрат). Тим самим обмежуються природні властивості заснованого на приватній власності ринку. Проте подібне обмеження

на нове знання також є цілком природним, оскільки «при послідовній реалізації права приватної власності «суспільство знань» взагалі не могло б розвиватися» [6, с. 134].

Вплив творчої діяльності на конкуренцію розглядає і український економіст А.В. Грималюк. На його думку, конкуренція в індустріальному суспільстві виступає як боротьба за абстрактне визнання праці виробника, тоді як результати творчої діяльності признаються суспільством в безпосередньо індивідуальній, конкретній формі. Постіндустріальна ж економіка характеризується «послідовним зрощенням матеріального виробництва з науково-технічною творчістю», а тому «високотехнологічне виробництво сполучає в собі обидва протилежні способи суспільного визнання» [16, с. 24].

Творчий потенціал фірми в цілому резюмується в інтелектуальному капіталі як сукупності індивідуального людського капіталу, патентів, ліцензій, фірмових знаків, торгових марок. Саме його складові додають продукту підприємства індивідуалізований характер, а значить, відповідний ринок певною мірою відокремлюється, додаючи конкуренції монополістичний характер [16, с. 25].

Зростання об'єму буденних знань веде до зміни ролі споживача в економічних відносинах. На думку авторів книги «Майбутнє конкуренції» К.К. Прахалада і В. Рамасвами, сучасні споживачі на основі безпрецедентного об'єму знань формують загальне бачення ситуації в певній галузі, створюють мережі для обговорення продукції, мають нагоду експериментувати з нею, і, отже, проявляти велику активність при взаємодії з продавцем-виробником: «озброєні новими засобами і незадоволені доступними альтернативами, вони [споживачі] хочуть взаємодіяти з компаніями і таким чином спільно творити цінність» [56, с. 6]. Результатом подібної взаємодії є унікальний у своєму роді для покупця продукт, що також дозволяє говорити про посилення монополістичного характеру конкуренції.

Особливу увагу варто приділити ринкам з мережевими зовнішніми ефектами, розвиток яких активізувався з появою інформаційних технологій. Як відомо, про наявність мережевого ефекту можна говорити, якщо корисність товару залежить

від числа його споживачів. Отже, встановлення монополії на подібних ринках приносить вигоду як продавцю, так і покупцю. Дане твердження суперечить поглядам, згідно яким, монополія є у край небажаним станом ринку для споживачів.

На основі вищесказаного можна зробити висновок про те, що для сучасних відносин між учасниками ринку все більш характерною є співпраця і взаємовигідність. З цих позицій розглянемо конкурентну політику України.

Наша країна може зайняти належне місце в світовому просторі лише при високому рівні конкурентоспроможності економіки в цілому, окремих виробників і їх продукції. Досягти цього дозволяє впровадження інновацій – техніко-технологічних, організаційних, структурних і інституційних. Одним з найважливіших чинників створення конкурентних переваг є проведення ефективної конкурентної політики, що сприяє виникненню всього комплексу інновацій. Проте необхідність їх системного впровадження при проведенні такої політики до останнього часу в Україні практично не бралася до уваги – затверджують Ю. Киндзерській і Р. Паламарчук [32, с. 19]. Акцент робився на організаційному і інституційному реформуванні, що стало серйозною перешкодою на шляху розвитку економіки.

Якщо ж звернутися до досвіду провідних країн світу, то тут системність інноваційного розвитку була досягнута шляхом з'єднання всіх становлячих інновацій. У зв'язку з цим значні зміни зазнала і конкурентна політика. Суть таких змін полягає в еволюції уявлень про висококонцентровані ринкові структури: від ідеї про монополію як гальмо суспільного розвитку до визнання її як основи підвищення ефективності і, отже, від заборони монопольної діяльності до її часткового обмеження [32, с. 20].

Необхідно також відзначити, що разом з класичними процесами концентрації і централізації виробництва спостерігалася тенденція до домінування відносин інтеграції, кооперації і координації. Ю. Киндзерській і Р. Паламарчук зв'язують дану тенденцію з інтернаціоналізацією виробництва, зростанням інформатизації суспільства, а також використанням у виготовленні одного інноваційного продукту сукупності технологій, якими володіють інші підприємства [32, с. 23].

В Україні ж широке застосування ліберальної концепції досконалої конкуренції не дозволило при розробці відповідної політики врахувати еволюційні зміни в конкурентній взаємодії. Підвищення конкурентоспроможності прагнули досягти шляхом розукрупнення великих об'єктів, ставлячи, таким чином, в привілейоване положення малий бізнес. Як наслідок, місце могутніх виробничих комплексів зайняли розрізнені господарюючі суб'єкти.

В зв'язку з цим цікавим може виявитися розгляд такої категорії як «ремонополізація». Даний термін був використаний Н.В. Костюковичем в роботі «Конкуренція монополія в перехідний період» [35]. Згідно його думці, в розвинутих країнах різні форми монополізму посилюють стимулюючу дію конкуренції, забезпечуючи баланс між суспільними і приватними інтересами. Тому «обвальна демонополізація», що проводиться в країнах Східної Європи, «сама по собі тепер не відкриває шлях до успіху, оскільки народжує дуже примітивні, морально застарілі, неконкурентоздатні форми господарювання» [35, с. 58].

Ремонізація – «перетворення форм тоталітаризму, командного контролю над розподілом в ефективні структури ринкового монополізму» [35, с. 58]. Таким чином, даний процес враховує як ринкові перетворення, так і підтримує існуюче виробництво. На думку автора, ремонізація в умовах трансформації змогла б врахувати структурні диспропорції посттоталітарної економіки, необхідність запобігання розбазарювання ресурсів (у зв'язку з ослабленням контролю над їх рухом) і забезпечення цінової стабілізації. На жаль, даний термін не отримав належного розгляду.

Підводячи підсумки аналізу, можна відзначити значні зміни конкурентних відносин в умовах інтелектуалізації економіки. Перш за все, вони полягають у відмові від нестримної боротьби між економічними суб'єктами і переході до співпраці та кооперації. При цьому такий варіант розвитку подій представляється єдиним, який дозволить виробникам продовжити свою діяльність і розвиватися. Сприяння держави даним процесам дозволить укріпити позиції країни на світовому ринку.

Таким чином, зараз при розробці конкурентної політики в Україні не враховуються сучасні тенденції розвитку конкуренції: як і раніше боротьба, зіткнення суб'єктів господарювання признається найнадійнішим механізмом підвищення ефективності. Таке положення справ веде до консервації відсталості економіки України і найближчим часом має бути змінений.

РОЗДІЛ II СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

2.1 Макроекономічні проблеми підвищення інвестиційної привабливості України

Однією з найбільш суперечливих в економіці України є ситуація із залученням іноземних інвестицій. Поліпшення інвестиційного клімату в державі залишається актуальною соціально-економічною і політичною проблемою. Хід подій спонукає робити комплексні оцінки з макроекономічних позицій. Сучасні суперечності іноземного інвестування в Україні достатньо повно проаналізовані у роботах Н. Бутко, В. Папп, В. Федоренко, І. Бачуриної та ін. [4, 8, 49, 72]. На нашу думку, своєрідний вплив на інвестиційні процеси в державі має погіршення стану зовнішньоторговельного балансу. Цей аспект потребує більш докладного розгляду. Поява нових суперечливих моментів збільшує ризики, які достатньо накопичені у вказаній сфері. Тому метою даної роботи є аналіз зрушень у динаміці й структурі експорту та імпорту товарів як чинників формування інвестиційного попиту в країні.

Показник чистого експорту країни як різниця між цифрою валового експорту та імпорту є одним з чотирьох складових розрахунку валового внутрішнього продукту держави витратним (розподільчим) методом. Величина чистого експорту може бути як позитивною, так і від'ємною. Домінування вивозу товарів за кордон над ввозом є визнанням факту випереджаючого зовнішнього попиту на національну продукцію порівняно з вітчизняним попитом на іноземні товари і навпаки.

Українська зовнішня торгівля вступила у свій третій етап розвитку. Перший етап тривав до фінансової кризи 1998 р. і наступної трикратної девальвації гривні. Цей етап характеризувався стабільним зовнішньоторговельним дефіцитом на фоні інфляції та постійного спаду виробництва. Але саме домінуючий імпорт споживчих

товарів у першу чергу дозволив компенсувати дефіцит продуктів для населення. Події 1998 р., проведення економічного експерименту в гірничо-металургійному комплексі й зростання світових цін на продукцію чорної металургії відкрили другий етап і дозволили вирівняти цифру торговельного балансу. Піком позитивного чистого експорту України став 2004 р., коли його цифра досягла 3,5 млрд. дол. Саме цей факт став запорукою рекордного приросту ВВП на 12,1 % [80]. Але структура українського експорту сигналізувала про те, що продукція індустріального третього технологічного укладу займає провідне місце в спеціалізації держави на світовому ринку. Питома вага чорних металів у загальному обсязі вивозу за підсумками 2006 р. перевищила 40%. Підтримувала зазначену тенденцію сприятлива світова цінова кон'юнктура: у 2007 р. світові ціни на сталь зросли на 72 % порівняно з 1997 р., а у ЄС – у 2,1 разів [4]. Тому Україна зберігає місце у першій сімці провідних країн-виробників сталі.

У першому півріччі 2007 р. від'ємне зовнішньоторговельне сальдо перевищило 3,1 млрд. дол. [80]. Якщо до цієї цифри додати обсяги контрабанди та інших тіньових схем імпорту, то різниця ще збільшиться. Причини даної тенденції закладені ще у 2005 р., з яким пов'язують початок третього етапу, коли уряд Ю. Тимошенко суттєво знизив імпортне мито, ініціював скасування пільг для технологічних парків, спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку. Одночасно ринкова ніша української металургійної продукції скоротилася, насамперед, під впливом китайської експансії. Зростання ціни на газ у 2006 р. і підвищення попиту на іноземну продукцію машинобудування прискорили темпи приросту вартості імпорту. Треба констатувати, що ввіз машинобудівної продукції пов'язаний з новими легковими автомобілями, вузлами для їх виробництва, а також побутовою технікою. Це визначено споживчим, а ні інвестиційним бумом. За підсумками першого півріччя 2007 р., частка інвестиційного імпорту скоротилася з 17,2 до 16,8% [80]. Зростання у структурі імпорту частки споживчих товарів – більш обтяжуючий факт, ніж погіршення торговельного сальдо. Відомо, що держава може дозволити прогресуючий

зовнішньоторговельний дефіцит лише у випадку лівової частки імпорту на високотехнологічне обладнання.

В останні десятиріччя від'ємне сальдо торговельного балансу – атрибут більшості європейських країн. А США мали його позитивну величину ще у 1975 р. Наші дефіцитні цифри менше, ніж у багатьох держав Центральної та Східної Європи. Проте на відміну від західних сусідів наш дефіцит не пов'язаний із структурними перетвореннями. Галузева структура іноземних інвестицій не є сприятливою. Основна їх частка припадає на банківський сектор, торгівлю і експортоорієнтовані галузі з малою доданою вартістю (металургія, хімія). На відміну від сусідніх країн, куди переносяться потужності відомих ТНК, у нас імпортозаміщуючі виробництва практично не розвиваються. Приплив валюти і збільшення золотовалютних резервів НБУ спираються, насамперед, на зростання зовнішніх запозичень. Це небезпечна тенденція, адже борг необхідно повертати з відсотками з імовірністю гальмування економічного зростання.

Очевидно, що споживчий імпорт продовжує набирати обороти й за рахунок зростання номінальних доходів населення. Цьому сприяють дострокові вибори у Верховну Раду з традиційним популізмом політичних сил. Крім того, фактом є зростання інфляційних очікувань населення, яке поспішає вкласти гроші в якісні імпортні вироби. Ще одне небезпечне очікування пов'язується з імовірністю подорожчання природного газу.

Таким чином, економічна модель, що спирається на сировинний експорт, почутливий до кон'юнктурних коливань, і зростаючий споживчий попит, що в значній мірі покривається імпортом, все більше себе вичерпує. Потрібні структурні заходи стимулювання інвестиційного попиту на імпортні вироби, що є передумовою технологічного стрибка. В останні роки в експорті країн Центральної та Східної Європи зростає питома вага високотехнологічної продукції. У держави, що приєдналися до ЄС, вкладаються багатомільярдні інвестиції. Україна, яка має найгірший (крім Білорусі) в регіоні діловий клімат, поки що привабливим переважно для інвестування є банківський сектор. Наші бізнесмени не мають можливостей залучатися до системних технологічних змін за рахунок власних

ресурсів. Місцевій продукції з малою доданою вартістю складно конкурувати з імпортом. Це лише посилює сировинну спрямованість національної економіки.

Вступ до СОТ погіршить ситуацію. Споживчий імпорт зростатиме ще швидше. У таких умовах ключовими заходами є міри із стимулювання як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій. Першим кроком повинна стати підтримка інвестиційної активності не окремих галузей або регіонів, а ділового клімату у цілому. Тоді інвестиції почнуть шукати не сировинні експортоорієнтовані виробництва, а сектори з високими технологіями. Активізувати інвестиційну діяльність вітчизняним підприємствам допоможуть і податкові пільги. Чинне законодавство передбачає пільги лише для технопарків. Інші підприємці підкреслюють гальмуючу роль податку на додану вартість при ввозі інвестиційних товарів. Проте попередній досвід вказує на ризики надання пільгових преференцій при імпорті, коли під виглядом виробничого обладнання в країну ввозилися автомобілі, ігрові автомати і т.д.

Треба проробити питання відновлення економічних зон з особливим інвестиційним режимом. Оновлені зони з прозорими правилами функціонування повинні створюватися за територіальними принципами й відповідно до світової практики, що особливо актуально напередодні вступу до СОТ.

Особливу стимулюючу роль можуть грати великі інфраструктурні проекти. Йдеться, насамперед, про багатомільярдні потреби для проведення чемпіонату Європи з футболу у 2012 р. Наприклад, у Харкові необхідні добудова стадіону, модернізація аеропорту, будівництво готелів вищих класів, реконструкція автодоріг і т.д. Досвід Португалії довів, що державні сприятливі умови для іноземних і національних інвесторів дозволяють не тільки залучити кошти, а і корисно експлуатувати побудовані об'єкти вже після проведення турніру.

Залучення іноземних інвестицій у близькому майбутньому зіштовхнеться з новими складнощами. Очікується скорочення темпів зростання світового господарства. Це безпосередньо впливатиме на українську економіку з її високою експортною квотою (до 60%), тобто значною залежністю від коливань світових цін, валютних курсів, а в перспективі і фондових індексів. Іпотечна криза в США, що

спровокувала зростаючу тенденцію до зниження курсу долара, підкреслила майбутні проблеми американської економіки, найпотужнішої у світі. Скорочення темпів розвитку сполучено із зниженням інвестиційного попиту. Крім того, загостриться проблема обслуговування зовнішніх державного і корпоративних боргів.

2.2 Про деякі політекономічні аспекти імовірної експансії іноземного капіталу в Україну

Сучасна глобалізація економічного життя спирається значною мірою на міжнародний рух капіталів. Цей процес має неоднозначні наслідки для розвитку різних секторів національного господарства. Суперечностям впливу іноземних інвестицій на стан української економіки присвятили свої роботи Ю. Загоруйко [25], В. Самофалов [63], Я. Дамиров [19], А. Гальчинський [9], О. Сугоняко [68], В. Федоренко [72], А. Філіпенко [73] та інші вітчизняні економісти. Слід відзначити наявність регіональних і галузевих особливостей інвестування, що своєрідно позначається на сукупних змінах ключових макроекономічних показників. Залишаються дискусійними питання щодо співвідношення економічних і неекономічних складових зазначеної проблеми, узгодженості розвитку підгалузей, впливу фактору часу та ін. Для прийняття рішень необхідно виявити існуючі підходи, оцінити ризики і прийти до найбільш аргументованої позиції. Тому загальний політекономічний підхід, на нашу думку, є актуальним інструментом аналізу особливостей реформування різних галузей, включаючи будівельну. Метою даного дослідження є спроба проаналізувати суперечливі наслідки поширення прямого іноземного інвестування в Україні, зокрема, у банківську сферу.

Незважаючи на існування сьогодні різноманітних причин непривабливості українського інвестиційного клімату, потік іноземних інвестицій в економіку нашої країни збільшується. У 2005 році, приміром, загальний обсяг іноземного інвестування досяг безпрецедентних 7,6 млрд. дол. [71]. 2006 року чистий приплив прямих інвестицій (ПІ) продовжував зростати.

Існують достатньо вагомні чинники, що обумовлюють таке стрімке зростання. Це передусім прагнення закріпитися на перспективному ринку збуту України, намагання одержувати прибуток на довгостроковій основі, бажання отримати доступ до порівняно дешевих джерел сировини та ресурсів, використовувати відносно дешеву та кваліфіковану робочу силу тощо.

Відповідно до минулорічного звіту Держкомстату, основними сферами участі іноземного капіталу були фінансовий сектор, промисловість і нерухомість. Інтерес до України виявляли передусім європейські інвестори (Франція, Кіпр, Нідерланди, Великобританія, Австрія і Німеччина).

Відомо, що за роки незалежності України (до закінчення 2006 р.) загальний обсяг ПІІ в Україну досяг 19,9 млрд. дол. Випереджаючи Росію по цьому показнику, ми суттєво відстаємо від наших західних сусідів .

В Польщу, наприклад, із 2000 по 2004 рік обсяг ПІІ щороку становив у середньому близько 7 млрд. дол. (з її населенням 38 млн., у той час як в Україні 46 млн. 490,8тис.) [25].

З останнього видно, що ми істотно відстаємо за обсягом ПІІ на душу населення. Цей показник характеризує інтенсивність і адекватність припливу капіталу розмірам країни.

Надходження ПІІ в економіку України ще й досі гальмується через повільні темпи реформування економіки, відсутність стабільності і передбачуваності регуляторно–правового поля, мораторій на приватизацію землі. Потенційні зарубіжні інвестори сподіваються на забезпечення в Україні найближчим часом прозорості виконання законів, незалежності судової системи, зниження рівня корупції і бюрократизації. Їхні побажання зводяться до скасування нераціонального розподілу внутрішніх інвестицій – приватних і державних, високих податків, надмірного регулювання і заполітизованості економіки. Вони зацікавлені також у розвитку інфраструктури, зокрема телекомунікаційної.

У 2007 р. зберігається стабільний інтерес наявних іноземних інвесторів до України. Очікується залучення до країни ПІІ в обсягах від 4 до 5 млрд. дол. Йдеться передусім про такі ключові сфери інвестиційної привабливості, як роздрібна торгівля, українська нерухомість і фінансовий сектор [68].

Дехто з аналітиків вважає, що наближається час, коли більше як половина українських банків отримує нових європейських власників [68]. Останнє питання заслуговує особливої уваги. Адже не секрет, що відкриттю національного

фінансового ринку для філій іноземних банків в нашій країні передувала тривала і гостра дискусія на законодавчому рівні.

Сьогодні є підстави говорити про реальні загрози структурної трансформації банківської системи для української економіки. Перш за все треба чітко розмежовувати поняття «залучення зовнішніх інвестицій» і «допуск іноземного капіталу у банківський сектор країни». Безперечно іноземні інвестиції скрізь розглядаються рушійним фактором економічного зростання. Через це існує жорстка конкурентна боротьба за інвестиції між різними країнами. Мотив інвестора відомий – норма дохідності на вкладений капітал. У «старих» економіках Європи, Азії й Америки рентабельність 15% вважається вже доволі високою. В трансформаційних (перехідних) економіках прибуток все ще може досягати 25-100 % і вище, що не може не приваблювати потенційних інвесторів [25].

З економічної теорії й практики економічних відносин відомо, що міжнародне переміщення капіталів має суперечливі наслідки. Для країн – експортерів позитивним є те, що розширюються ринку збуту, зростають надходження у вигляді прибутків. Одночасно погіршується платіжний баланс країни (принаймні на початковому етапі вивозу капіталу), а також звужується ринок праці.

Перше місце в світі за привабливістю для іноземних інвесторів займає сьогодні Китай (вже п'ятий рік поспіль). Китай, як відомо, має величезний внутрішній ринок і у 2005 році він залучив у свою економіку 60,6 млрд. дол. ПШ. Для порівняння наведемо такі данні: глобальний потік ПШ у 2004 році становив 648 млрд. дол.

На другому місці після Китаю знаходиться Індія. У тому ж році вона залучила 5,3 млрд. дол. ПШ, або 0,8% від глобального потоку ПШ. Індія приваблива для іноземного інвестора через високий освітній рівень працівників галузях, в які вкладає гроші іноземний бізнес, а також завдяки дешевій робочій силі. Достатньо сказати, що 40 % населення країни, а це 400 млн. чоловік, вимушені сьогодні жити менш ніж на один долар на день, що трохи більше п'яти гривень. Річне зростання

ВВП в Індії становить 8%, у той час, як у середньому в світі у 2005 році цей показник дорівнював 4,4 %.

На третьому місці за інвестиційною привабливістю знаходяться США.

Для країн-імпортерів капіталу позитивними наслідками ввозу капіталу вважають: впровадження нових технологій, відповідно підвищення продуктивності праці й розв'язання деяких екологічних проблем, розвиток експортного виробництва, а також включення країни в інформаційний простір світового ринку. У той же час підвищуються ризики втрати контролю з боку держави над національною економікою, або його часткою. Особлива роль у цих загрозах надходить від транснаціональних корпорацій (ТНК). Вплив і масштаби їх діяльності опосередковано виражені зростанням їх кількості за 30 років майже на порядок: на початку 70-х років налічувалося близько 7 тис., а на початок 2000-х років – понад 65 тис. ТНК. До сфер їх діяльності залучено близько 850 тис. дочірніх компаній і відділень за кордоном. [63]. ТНК контролюють близько 50 % світового промислового виробництва і 65% міжнародної торгівлі. На їх підприємствах налічується близько 75 млн. працівників, які щороку виробляють продукцію на суму понад 6 трлн. дол. [19].

Разом із безперечно позитивними результатами діяльності ТНК не можна не враховувати й негативні їх прояви. Це можуть бути протидії реалізації національної економічної політики, якщо вона суперечить інтересам ТНК; використання «ножиць цін» на технології та продукти традиційного виробництва ТНК; вилучення частини доходів, які належать за законом країні базування філій ТНК, через трансфертні ціни; дестабілізація внутрішніх ринків; хижацьке ставлення до природних ресурсів країн розміщення філій ТНК тощо.

Отже, погоджуючись з необхідністю пріоритетного розвитку вітчизняного малого підприємництва, треба докладати зусиль щодо вирішення цього гострого питання у поєднанні з активною підтримкою з боку держави концентрації національного капіталу, зміцнення його конкурентних позицій. Взірцем для нас тут може бути економічна політика Росії. Її основою стало активне стимулювання державою потужних російських транснаціональних корпорацій, здатних успішно

конкурувати на світовому ринку. «Газпром», який щойно увійшов у десятку найбільших у світі транснаціональних корпорацій (активи компанії сягнули 200 млрд. дол., це більше як удвічі перевищує рівень ВВП України), - найбільш яскравий приклад цієї політики. Йдеться про нову світову тенденцію. У 2005 р. обсяг злиття (укрупнення) капіталу в Західній Європі зріс на 49%, у США – на 32 %, у країнах Азіатсько–Тихоокеанського регіону – на 46 % [9].

Структура української економіки вимагає активної концентрації національного капіталу.

Подальший розвиток української економіки залежить також від функціонування банківської системи. Зараз тут спостерігається посилення експансії іноземного капіталу. Лише за 2005 рік кількість банків з іноземним капіталом зросла на 121 %, а частка структурного капіталу нерезидентів у загальному обсязі структурних капіталів усіх банків збільшилася на 70 % [68].

В цьому контексті поглинання іноземними інвесторами вітчизняних банків може призвести до непередбачених наслідків.

На макрорівні – це встановлення контролю над паливно–енергетичним комплексом, транспортною, телекомунікаційною та транзитною системами.

На мікрорівні – це передовсім поглинання таких привабливих сегментів, як роздрібне та іпотечне кредитування ринку землі та нерухомості. Взагалі, йдеться не стільки про задоволення потреб вітчизняних виробників, скільки стимулювання та задоволення потреб іноземних.

Враховуючи досвід глобального поглинання банківських систем східноєвропейських країн, для України постає надзвичайно важлива задача – визначити оптимальну міру участі іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі. Безперечно Україні потрібна власна банківська система, яка б не була зорієнтована на потреби ТНК та чужих економік.

Приміром, у Польщі процес проникнення іноземного капіталу в банківський сектор завершився тим, що переважна більшість банків Польщі опинилася під повним контролем іноземного капіталу.

Необхідно пам'ятати, що за втратою фінансової незалежності в банківській сфері відбувається зростання макроекономічних та валютних ризиків країни, якщо в її економіці вільно діють дочірні структури великих транснаціональних банків. Неодноразово було доведено на практиці, що цілі, завдання та стратегія розвитку материнських банківських структур входять у протиріччя з цілями та стратегією розвитку фінансового ринку країни, в якій вони відкривають свої дочірні структури. Ось чому вважається доцільним допускати іноземний капітал в банківський сектор тільки у такій мірі, за якою зберігається контроль з боку держави за банківською системою. І це ні в якому разі не суперечить вимогам Європейського Союзу та Світової організації торгівлі щодо розкриття національної банківської системи для іноземного капіталу [76]. Більшість країн – членів ЄС та СОТ співпрацюють, маючи в своїх системах обмежену частку іноземного капіталу.

Цікава ситуація виникла в США у 2000 році, коли іноземні банки заволоділи 12% банківських активів. Тоді у керівних колах країни виникли серйозні побоювання щодо загрози встановлення іноземного контролю над банківською системою США [68].

Китай та Індія, які, як вже згадувалося, входять сьогодні у трійку найбільш інвестиційно привабливих країн світу, чітко відрізняють категорії «залучення зовнішніх інвестицій» та «поглинання національної банківської системи іноземним капіталом». Вони все роблять задля збільшення іноземних інвестицій, але залишають у власності національного капіталу (державного та приватного) всі стратегічні інфраструктурні системи, включаючи банківську систему. Але є й інші приклади. По мірі зростання присутності іноземного капіталу у банківській системі країни зменшується регулятивна роль Центрального банку. А відтак, деякі країни (Естонія, Литва, Болгарія), в яких банки опинилися під контролем іноземного капіталу, вимушені були відмовитися від проведення суверенної монетарної політики і запровадили системи монетарного устрою «currency board».

Таким чином, збереження національного контролю за банківською системою країни справа не менш важлива, ніж здійснення його за такими

життєзабезпечуючими системами, як транзитна, транспортна, паливно – енергетична тощо.

Отже, можна зробити такий висновок: якщо планований до 2008 року вступ України до СОТ справді відбудеться, він, на нашу думку, продемонструє, що економічні реформи, зокрема лібералізація торгового режиму й відкриття економіки, перебувають у стадії практичної реалізації, що, у свою чергу, істотно поліпшить імідж України як інвестиційно привабливої країни.

2.3 Трансформація відносин власності у житлово-комунальній сфері

Необхідність реформування житлово-комунального господарства (ЖКГ) відчувається протягом багатьох років. Особливого значення набуває необхідність формування соціально-ринкових елементів економічної політики держави, які сприятимуть створенню умов для ефективної роботи міського господарства. На сьогодні підприємства цієї сфери не спроможні надавати споживачам послуги належного рівня та якості. Зростання дебіторської заборгованості, погане водопостачання та багато інших проблем потребують вирішення для зменшення незадоволення серед населення.

Робота житлово-комунального господарства зачіпає інтереси кожної людини. У цій галузі функціонує кілька тисяч підприємств і організацій, експлуатується майже 25% основних фондів держави, зайнято 5% працездатного населення країни [39]. Проте недосконалість системи управління комунальної сфери України, ігнорування її реформування призвели до того, що підприємства галузі не здатні ефективно працювати в сучасних умовах. Зокрема, в Харківській області переважна частина (70%) житла збудована до 70-х років минулого століття, близько 3,9 % багатоквартирних будинків комунальної власності є аварійними й такими, що повністю вичерпали свій ресурс. Фактичні ж асигнування з міського бюджету на їх капітальний ремонт не перевищують 16% від потреби. Комунальна інфраструктура зношена більш ніж на 60%, внаслідок чого кількість аварій за останні 10 років зростає майже у 5 разів. У повністю заморизованому та аварійному стані знаходяться 33% мереж водопостачання, 29% - водовідведення, майже 18% - теплових мереж. 37% котлів, що забезпечують тепловою енергією багатоквартирний житловий фонд, є застарілими [57]. Через все це взаємовідносини між мешканцями будинків й персоналом підприємств з експлуатації житлового господарства характеризуються високою конфліктністю і недовірою.

Усе це свідчить про наявність системної кризи в галузі, для ліквідації якої необхідно здійснити заходи щодо реформування житлово-комунального

господарства. Одним із напрямів вирішення наявних проблем є роздержавлення та приватизація. Такий крок дозволить усунути негативні наслідки монопольного становища підприємств цієї сфери з метою вдосконалення структури комунальної власності.

Питаннями визначення оптимальних організаційно-правових форм власності займається чимало науковців [1, 15, 33, 36, 39, 54]. Проте вибір найбільш ефективних з існуючих форм власності й застосування їх для підприємств житлово-комунального господарства є актуальною проблемою, особливо на шляху створення ринкових відносин у галузі.

В роботі [15] зазначається, що підприємства й організації ЖКГ поділяються на дві групи:

1) ті, що виробляють матеріальну продукцію (заводи і майстерні, що випускають речову продукцію, водопроводи, організації газового господарства, електростанції);

2) ті, що надають послуги (житлово-експлуатаційні організації; міський пасажирський транспорт; готелі, пральні).

Першим етапом роздержавлення є визначення кола підприємств, організацій та видів діяльності, що в будь-якому випадку повинні залишитися в комунальній власності, оскільки значна кількість галузей комунальної сфери є природними монополістами, і через це існуватиме загроза свавілля ринкових цін на послуги. Наявність статусу „природного монополіста” характерна для функціонування систем тепло-, електро-, водо-, газопостачання, водовідведення, телефонного зв'язку. Створення конкуренції на ринку цих послуг практично неможливе, оскільки ці підприємства створювалися заради забезпечення послугами мешканців тих міст, на території яких вони розташовані.

Крім того, в роботі [36] зазначено, що приватизація та поділ монопольних утворень не вирішать наявних проблем. Такий висновок зроблено на основі дослідження ЗАТ „Одесаводоканал”. У разі поділу водопровідного підприємства на дві господарські одиниці – насосну станцію і міський водопровід – через подвійне нарахування рівня рентабельності тариф для кінцевих споживачів значно зростає.

Автор наголошує на тому, що виділення взаємозалежних стадій виробництва у самостійні структури потребує додаткових витрат на встановлення необхідного обладнання, приладів обліку води, оплату праці додаткового персоналу та ін. Наведений в роботі приклад свідчить, що створення на базі єдиного комплексу самостійних підприємств не призведе до формування конкурентного середовища.

Саме тому в сфері комунальної власності повинні залишитися:

- 1) підприємства, що надають гарантований мінімум послуг населенню безкоштовно (охорона здоров'я, освіта, протипожежна охорона);
- 2) об'єкти, послуги яких надаються населенню безкоштовно або за помірну плату, що їх гарантує загальнодоступність для всіх верств населення (стадіони, басейни, бібліотеки);
- 3) інфраструктурні об'єкти (шляхи, вулиці, їх освітлення);
- 4) підприємства, що надають населенню платні послуги, проте можуть бути легко монополізовані (водо-, газо-, електропостачання).

Аналізуючи світову практику реформування відносин у житлово-комунальному господарстві, особливо актуальним є залучення приватного капіталу шляхом здійснення торгів на надання тих чи інших послуг. Контракт на надання послуг оформляється з підприємством - переможцем. У разі виграшу приватного підприємства контракт укладається зі сторонньою особою, а комунальне підприємство, що прогало торги, реформується або приватизується. Місцеві органи влади визначають умови, обсяг, якість та ціну послуг. Юридична (приватна) особа, з якою буде оформлено договір, забезпечує функціонування комунального підприємства за свій рахунок та на свій ризик [1].

Виходячи з зазначеного вище, на етапі формування ринкових відносин, у житлово-комунальній сфері потрібно чітко визначити механізм створення конкурентного середовища на ринку цих послуг. Реалізація такого методу реформування дозволить підвищити ефективність функціонування житлово-комунальних підприємств, підвищити якість послуг з метою забезпечення необхідного рівня якості життя населення. У загальному вигляді управління муніципальною власністю може здійснюватися так.

1) Безпосереднє управління – найбільш традиційна схема, при якій органи місцевого самоврядування безпосередньо виробляють послуги або товари на комунальних підприємствах.

2) Оренда – право оперативного управління майном передається на визначений строк до того або іншого підприємства, форма власності останнього може бути будь-якою, що не заперечується законодавством. Орендар не будує ніяких споруд для територіальної одиниці, яка передає йому право на надання певного виду послуг або виробництво товару, проте він виплачує місцевій владі орендну плату за використання комунального майна.

3) Концесія. Концесіонер будує за власний рахунок необхідні споруди, що належать територіальній одиниці, й експлуатує їх на свій ризик. Натомість він має право отримувати безпосередньо від користувачів плату за надані послуги, яка визначена в межах контракту. Визначена частина цієї платні може перераховуватися місцевій владі з метою покриття витрат, які вони продовжують нести.

4) Субпідряд і придбання послуг. У цьому випадку виробництво здійснюється не комунальними службами, але у відповідності з договірними відносинами між органами влади й під їх відповідальність.

Потрібно додати, що в разі широкого використання ринкових схем організації управління в житлово-комунальному господарстві розподіл функцій між органами управління здійснюватиметься наступним чином. До компетенції місцевих і регіональних органів влади відносяться питання перспективного розвитку підприємств галузі, формування їх інноваційної та інвестиційної політики та ін., що вирішуються силами самих підприємств [54].

Важливим етапом трансформації відносин власності в житлово-комунальному господарстві є визначення гарантій, обов'язкових для підприємств галузі, а саме:

1) гарантію збереження профілю діяльності підприємств ЖКГ, механізму державного регулювання ставок та тарифів на відповідні послуги;

2) гарантію захисту соціальних прав споживачів житлово-комунальних послуг шляхом встановлення нормативного рівня обслуговування;

3) гарантію дольової участі державної та комунальної власності в статутному капіталі підприємств-монополістів протягом перших років;

4) гарантію використання частини прибутку підприємств і доходів від приватизації на розвиток і реконструкцію житлово важливих об'єктів ЖКГ [33].

Отже, на основі наданих рекомендацій з метою трансформації відносин власності в житлово-комунальному господарстві можна розробити комплекс необхідних заходів щодо залучення приватних інвестицій в господарську діяльність окремих підприємств цієї галузі.

2.4. Особливості використання статистичних методів при здійсненні кон'юнктурних досліджень

Економіка України має незначний досвід діяльності в ринкових умовах. Це стосується всіх сегментів ринку, зокрема, ринків товарів. В зв'язку з цим в Україні ще недостатньо розвинені теорія і практика дослідження регіональних ринків окремих товарів.

Провідну роль в дослідженні кон'юнктури ринків товарів мають відігравати статистичні методи. Їх застосування дозволяє оцінити параметри основних елементів ринку товару, визначити фактори, що впливають на його стан та розвиток, а також передбачити можливі зміни на ринку в майбутньому. Вичерпна і достовірна інформація щодо стану та тенденцій розвитку ринків товарів, яку можна отримати за результатами статистичного аналізу, потрібна як суб'єктам ринку, так і органам державного управління на загальнодержавному і регіональному рівнях для розробки ефективних заходів щодо поліпшення використання ресурсів та підвищення рівня задоволеності потреб населення окремих регіонів та держави в цілому в продуктах та послугах.

В той же час, незважаючи на важливе значення статистичного аналізу стану та тенденцій розвитку ринків товарів, цьому питанню не приділялося належної уваги. Роботи вітчизняних дослідників, що присвячені розробці та вдосконаленню статистичної методології такого аналізу, зокрема балансового методу, досить малочисельні. Зокрема дослідженням цієї проблеми займаються такі вчені, як Бутенко Н.В., Міщенко Н.М., Седова О.І., Качанова Н.М та інші [7, 48, 64].

Таким чином, необхідність удосконалення методології статистичного аналізу ринків товарів, зокрема, балансового методу, та пристосування її до сучасних економічних умов в Україні обумовлюють актуальність теми.

Метою роботи є обґрунтування напрямків вдосконалення методології статистичних досліджень ринків товарів. Для досягнення мети в роботі використані наступні методи: системного аналізу, наукового абстрагування, спостереження, порівняння, узагальнення, групування, моделювання та балансовий метод.

До основних параметрів ринку товару відносяться попит, пропозиція, ціна, кон'юнктура та рівновага. Деякі вчені до основних параметрів ринку відносять також конкуренцію, яка являє собою процес суперництва між окремими виробниками, продавцями та покупцями товарів за найвигідніші умови їх виробництва та реалізації [48, с. 166]. Основні параметри ринку тісно пов'язані між собою та значною мірою впливають один на одного. Очевидно, що дослідження ринку – це не що інше, як дослідження його основних параметрів та їх взаємодії.

Процеси, що відбуваються на ринку, є результатом взаємодії великої кількості учасників в ході здійснення безлічі операцій купівлі-продажу, а отже вони являються масовими. Саме тому, щоб дослідити закономірності функціонування ринків, необхідно використовувати можливості статистики. Адже лише статистика володіє сукупністю методів, які дозволяють досліджувати кількісну сторону масових явищ та процесів у зв'язку з їх якісною стороною.

При проведенні досліджень ринків товарів активно використовується балансовий метод. Зокрема, в загальному вигляді схема балансу може бути виражена формулою [64, с. 7]:

$$Z_{\text{п}} + B + I = O_{\text{пр}} + E + BC + Z_{\text{к}},$$

де $Z_{\text{п}}$ та $Z_{\text{к}}$ – запаси товару в промисловості, оптовій та роздрібній торгівлі на початок та на кінець звітного періоду;

B – обсяг виробництва товару в поточному періоді;

I – обсяг імпорту товару в поточному періоді;

$O_{\text{пр}}$ - обсяг продажу товару в поточному періоді;

E - обсяг експорту товару в поточному періоді;

BC - обсяг виробничого споживання товару в поточному періоді;

Запропонована формула не дає можливості визначити ані обсягу попиту на товар, ані обсягу його пропозиції, хоча й використовує окремі складові цих показників. Окремо відзначимо, що запаси товару розглядаються як запаси в промисловості, оптовій та роздрібній торгівлі. Причому промислові підприємства не розподіляються на ті, що виробляють товар, та ті, що використовують його для подальшої переробки.

Бутенко Н.В., навпаки, порушуючи питання оцінки місткості ринку товару, пропонує запаси товару на складах підприємств-виробників та постачальницько-збутових та запаси товару на складах та базах підприємств-споживачів досліджувати окремо [7, с. 67].

У міжнародній статистиці продовольчих балансів використовується наступна концепція, що підтримується Організацією продовольства і сільського господарства при ООН [42, с. 110-111]:

$$\begin{array}{l} \text{виробництво + імпорт +} \\ \text{зміни в запасах (приріст або} \\ \text{зменшення)} \end{array} = \begin{array}{l} \text{ресурси, доступні для} \\ \text{внутрішнього використання} \end{array}$$

Згідно цієї методики, зміна запасів має включати всі відповідні зміни, що мали місце між виробництвом і роздрібним рівнем, тобто у державних резервних фондах, у запасах переробників, експортерів, імпортерів, інших оптових і роздрібних торговців, на підприємствах транспорту, складах, у сільгосппідприємствах [42, с. 111].

Таким чином, при оцінці запасів товару пропонується враховувати запаси широкого кола суб'єктів господарювання (хоча запаси кінцевих споживачів тут не згадуються). Але й ця методика не передбачає розподілу запасів товару на дві групи: запаси товару у суб'єктів попиту та запаси товару у суб'єктів пропозиції. Звичайно для оцінки ресурсів, доступних для внутрішнього використання, такий розподіл не є потрібним, але для оцінки поточного та потенційного обсягів попиту і пропозиції товару на ринку такий поділ має принципове значення. Адже зміна обсягів запасів товару у суб'єктів цих груп свідчить про принципово різні процеси, що відбуваються на ринку в поточному періоді, та по-різному впливають на майбутню ситуацію.

Так, збільшення запасів товару у суб'єктів попиту свідчить, що обсяг операцій на ринку перевищив необхідний рівень споживання, тобто збільшення обсягів цих запасів відображає збільшення попиту на ринку в поточному періоді.

Але таке збільшення попиту на товар обумовлює можливе його зменшення в майбутніх періодах, тобто виступає фактором зменшення обсягу товарообмінних операцій на ринку товару в майбутньому.

Збільшення ж запасів товару у суб'єктів пропозиції, навпаки, є свідченням зменшення потенційно можливого обсягу товарообмінних операцій в поточному періоді та є передумовою його збільшення в майбутніх періодах. Адже збільшення запасів товару у суб'єктів пропозиції свідчить про збільшення обсягу пропозиції в майбутньому. Зменшення обсягів запасів мають викликати на ринку зворотну реакцію.

Важливим етапом дослідження є визначення складу суб'єктів попиту та пропозиції. Автор вважає, що до складу суб'єктів попиту мають бути віднесені:

- кінцеві споживачі;
- суб'єкти господарювання, що використовують товар для подальшої переробки;
- експортери товару;
- держава, що створює державні резерви (якщо мало місце збільшення обсягів державних резервів).

До складу суб'єктів пропозиції мають бути віднесені:

- виробники товару;
- оптові та роздрібні продавці товару;
- імпортери товару;
- держава, що реалізує державні резерви (якщо мало місце зменшення обсягів державних резервів).

Таким чином, загальний обсяг попиту на товар, реалізований на ринку у поточному періоді, можна визначити за формулою:

$$Q_D = Q_{C.кінц} + Q_{C.вир} + Q_{Exp} \pm Q_{\Delta Z_D},$$

де Q_D – загальний обсяг попиту на товар;

$Q_{C.кінц}$ та $Q_{C.вир}$ – обсяги внутрішнього споживання: кінцевого та виробничого відповідно;

Q_{Exp} – обсяг експорту товару;

$Q_{\Delta D}$ – обсяг зміни запасів товару у суб'єктів попиту („+” – при збільшенні, „-” – при зменшенні).

Загальний обсяг пропозиції товару визначається наступним чином:

$$Q_S = Q_B + Q_{Imp} \mp Q_{\Delta S},$$

де Q_S – загальний обсяг пропозиції товару на ринку;

Q_B – обсяг внутрішнього виробництва товару;

Q_{Imp} – обсяг імпорту товару;

$Q_{\Delta S}$ – обсяг зміни запасів товару у суб'єктів пропозиції („+” – при збільшенні, „-” – при зменшенні).

Обсяг попиту на товар на внутрішньому ринку можна визначити за формулою:

$$Q_D = Q_{C.кинц} + Q_{C.вир} \pm Q_{\Delta D},$$

причому $Q_{\Delta D}$ – обсяг зміни запасів товару у суб'єктів попиту – розраховується без урахування запасів експортерів товару.

Обсяг пропозиції товару на внутрішньому ринку визначається наступним чином:

$$Q_S = Q_B \mp Q_{\Delta S},$$

причому $Q_{\Delta S}$ – обсяг зміни запасів товару у суб'єктів пропозиції – розраховується без урахування запасів імпортерів товару.

Найбільш суттєвими науковими результатами роботи, що мають теоретичне і практичне значення, є визначення напрямків удосконалення використання балансового методу при аналізі ринку певного товару. Наукова новизна полягає в обґрунтуванні необхідності окремого врахування запасів товару у суб'єктів попиту і суб'єктів пропозиції в процесі аналізу та прогнозування розвитку ринку товару, а також вдосконаленні складу цих груп суб'єктів.

2.5 Оцінка конкурентоспроможності будівельного комплексу України

Актуальність теми даної роботи пов'язана з необхідністю використання макроекономічних показників конкурентоспроможності країни на мікрорівні, зокрема, в будівельному комплексі. Глобалізація економічного життя суттєво вплинула на традиційні оцінки показників економічного розвитку. Проста динаміка ВВП вже не концентрує сукупності змін, що відбулися. Система агрегованих індексів сталого розвитку, зокрема індекс конкурентоспроможності, відображає підсумки соціально-економічних процесів у різних країнах і одночасно сприяє переоцінці застарілих поглядів на перспективи реформування окремих галузей, включаючи будівельну.

Проблеми конкурентоспроможності як на макро-, так і на мікрорівнях достатньо повно розглянуті у роботах М. Портера [55], В. Гейця [50], М. Згуровського [27], Ю. Полунєєва [53] та інших вчених. Загальні й галузеві проблеми конкурентних засад розвитку будівництва знайшли відображення в монографії В.І. Торкатюка, І.А. Дмитрука і Г.В. Стадника [45].

Але залишаються дискусійними питання щодо співвідношення економічних і неекономічних складових зазначеної проблеми, узгодженості розвитку підгалузей, впливу фактору часу та ін. Тому загальний політекономічний підхід, на нашу думку, є актуальним інструментом аналізу особливостей реформування різних галузей, включаючи будівельну.

Індекс конкурентоспроможності країни – це підсумок того, як ефективно порівняльно з іншими державами вона виробляє, розподіляє і продає товари й послуги, наскільки розумно вона використовує свої експортні переваги для неухильного підвищення власного економічного потенціалу тощо. Цей показник складається з трьох індикаторів: індикатора технологічного розвитку країни, індикатора громадянських інститутів і індикатора макроекономічного середовища. Вже більше 20 років у межах Давоського Всесвітнього економічного форуму існує дослідницький проект, в якому дуже докладно, на підставі 47 наборів даних,

виводиться інтегральний індекс конкурентоспроможності. За підсумками 2005 р. наша країна займає 84 місце з 117 держав-учасниць [53].

Треба зазначити, що головними показниками, визначаючими конкурентні позиції будь-якої держави, є відкритість економіки, якість державної економічної політики, якість управління, ефективність фінансової системи, достатній рівень інтелектуального капіталу та якості життя. Тому підвищення конкурентоспроможності слід розуміти не як самоціль, а як засіб вирішення гострих соціально-економічних проблем. Однією з найбільш проблемних залишається ситуація з нормальним відтворенням основних факторів виробництва.

Глобальну стратегію руху, своєрідне орієнтування в морі господарських явищ національної економіки визначає держава. Але слід підкреслити відому істину: міра участі держави в управлінні економікою залежить від конкретної економічної ситуації в країні, зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних умов тощо. Адже реалізують цю стратегію безпосередні суб'єкти економічного життя, які беруть участь у конкурентній боротьбі на внутрішньому і зовнішньому ринках. Наявність конкуренції всередині країни є необхідною умовою збереження конкурентних переваг на світовому рівні. При пошуку ніші на світовому ринку необхідно розуміти, що поряд із попитом, що склався на даний момент, необхідно шукати новий товар, орієнтований на перспективу. Визначення зазначеної перспективи на ранньої стадії, а також насичення ринку дуже важливі, оскільки також забезпечують конкурентну перевагу на світовому ринку порівняльно з іншими країнами. Необхідно чітко уявляти, що високотехнологічний продукт створюється головним чином не для експорту, а задля підвищення ефективності національної економіки. Треба також мати на увазі, що конкурентоспроможність – це не який-небудь статичний показник, що віддзеркалює назавжди стабільну ситуацію.

Гостра конкурентна боротьба на внутрішньому ринку підштовхує підприємства виходити на світову арену, де безумовно відіграє свою позитивну роль значний досвід, отриманий всередині країни. Щоб домогтися міжнародного успіху, підприємства повинні перетворити лідерство на внутрішньому ринку в

лідерство на міжнародній арені. Країни мають успіх у тих галузях, де вітчизняні підприємства конкурують глобально при державному заохоченні або під тиском обставин.

Не викликає сумніву, що конкурентоспроможність підприємств будівельної сфери є необхідною передумовою підвищення конкурентоспроможності держави у цілому. Конкурентоспроможність підприємств будівельного комплексу має свою специфіку, яка заключається, насамперед, у здатності отримувати замовлення. Тому для оцінки конкурентоспроможності виробленої продукції треба спиратися на критерії, які пропонує замовник. Необхідно визначити перелік параметрів, суттєвих з точки зору покупців будівельних робіт.

Щоб товар являв інтерес для потенційного покупця, він повинен мати певні техніко-експлуатаційні та економічні параметри. Умовою придбання товару є відповідність цих параметрів головним характеристикам потреби покупця, яка не задоволена. У процесі купівлі споживач обирає товар, установлює певні його ознаки, характеризує перевагу даного товару у порівнянні з аналогічними товарами конкурентів.

Специфіка будівельної продукції як інвестиційного товару складається з нерухомості, закріпленості, капітало- і матеріалоємності, тривалості створення і експлуатації та інших моментів. Вона визначає характер взаємовідносин учасників інвестиційного процесу, особливості обігу будівельної продукції як товару. У підсумку нерозривності фаз виробництва і реалізації товар інвестиційного комплексу, як правило, не виходить на ринок у пошуках покупця, а створюється на замовлення конкретної особи відповідно з проектом, що обраний заздалегідь і в конкретно обговореному місці. Сукупність якісних і вартісних характеристик будівельної продукції сприяє створенню її переваги над продукцією конкурентів при задоволенні певної потреби замовника і дозволяє кількісно оцінити її конкурентоспроможність.

Під конкурентоспроможністю підприємства необхідно розуміти сукупність властивостей і характеристик його бізнес-процесів, які дозволяють забезпечити ефективність функціонування підприємства на ринках товарів, капіталів і робочої

сили при будь-яких змінах внутрішнього і зовнішнього середовища. Одночасно треба відрізнити внутрішню і зовнішню конкурентоспроможність.

Зовнішня конкурентоспроможність будівельного підприємства оцінюється при прийнятті рішень про доцільність і ефективність співробітництва з ним різних економічних суб'єктів.

Внутрішня конкурентоспроможність повинна бути об'єктом моніторингу менеджерів підприємства і поділяється на стратегічну та тактичну. Стратегічна конкурентоспроможність підприємства передбачає наявність конкурентних переваг на далеку перспективу розвитку, відпрацьованих управлінських методів реагування на зміни внутрішнього і зовнішнього середовища. Тактична конкурентоспроможність відображує ступінь відповідності характеристик підприємства і його основних бізнес-процесів вимогам конкретного замовника. Наприклад, за інших рівних умов визначальною для замовника може стати система оплати. Завданням виконавця робіт є передбачення нюансів поведінки контрагента і оперативне реагування на поточні зміни.

При оцінюванні конкурентоспроможності особливу роль відіграє врахування фактору часу. По-перше, це сезонність робіт, тобто суттєва залежність будівельного виробництва від природнокліматичних умов. По-друге, йдеться про своєчасну появу на ринку і завоювання ринкової ніші. Тому постійний моніторинг і прогнозування – обов'язкові атрибути успішного підприємства. По-третє, необхідне вивчення поведінки конкурентів і своєрідна гра на випередження. По-четверте, важливе значення має оперативне врахування діяльності державних і міжнародних організацій. Наприклад, імовірне проведення в Україні фінальної частини футбольного Чемпіонату Європи-2012 вже створює конкурсні умови для потенційних учасників великої будівельної програми із зведення чотирьох суперсучасних стадіонів, трьох тренувальних баз, дванадцяти 4-5-зіркових готелів та ін. [24].

Таким чином, спираючись на загальний політекономічний підхід, можливо більш комплексно подивитися на проблеми будівельної галузі.

РОЗДІЛ III ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ

3.1 Біфуркаційний характер економічної політики держави в умовах невизначеності перехідних систем

Проведення ефективної економічної політики є однією з найважливіших проблем, вирішуваних державами з перехідною економікою. Тому, у ряді робіт таких відомих економістів, як Д. Богиня, Г. Волинський, А. Гальчинській, А. Гєєць, А. Мельник [5, 9, 12, 40] цим проблемам надається величезна і нескороминуща увага. В той же час слід зазначити, що лінійна модель державної економічної політики, яка склалася в пострадянських державах, направлена на продуктивний потенціал чинника, не може забезпечити високих темпів економічного зростання. Низька віддача від економічної політики, що проводиться, доводить необхідність освоєння нелінійних методів державного регулювання, суть яких полягає в тому, що вони повинні бути орієнтовані на механізми еволюції і самоорганізації складної системи. Головна особливість нелінійного управління полягає в тому, щоб не будувати зусиллями держави нову економічну систему, а створювати умови для того, щоб вона будувалася сама. В цьому випадку вкрай важливо, щоб дії держави по відношенню до соціально-економічних систем, що перебувають в нестійкому нерівноважному стані, були засновані на розумінні характеру процесів, що відбуваються, з урахуванням ступеня їх спонтанності і можливості альтернативних напрямів розвитку системи в точках біфуркації. Важливо також усвідомлювати, що у ряді випадків деякі процеси можуть бути просто не керованими. В даний час економічна політика держави в системах, що трансформуються, будується з допущенням зв'язків вірогідності і нелінійної тільки на низовому рівні, зберігаючи причинно-наслідкову обумовленість на макрорівні. Це виражається в жорстких фінансових рамках бюджету, підході чинника до прогнозування податкової бази, жорсткого тиску влади, монологічній структурі управління замість діалогічної.

Тому мета даної роботи полягає в тому, щоб обґрунтувати біфуркаційний характер економічної політики держави в перехідних системах, виявити можливості застосування нелінійних методів управління економіками, що трансформуються, в умовах наростання особливих чинників їх невизначеності.

Синергетичний підхід до ролі держави в перехідних системах представляє цей процес як нерівноважну динаміку, що поєднує в собі механізми організації і самоорганізації. На жаль, в перехідних системах все ще залишається тільки один головний управляючий макросуб'єкт – держава, якій протистоїть ринок як суб'єкт управління, і по відношенню до якого управління є насильство. Від затисненого в лещата ринку не можна чекати самоорганізації, а значить, і економічного зростання, живленого традиційними для конкурентного ринку джерелами розвитку. Подібна ситуація орієнтує національний ринок на максимальну ентропію, що обмежує дисипацію нової соціально-економічної системи. В перехідних системах держава повинна освоювати принципово інший принцип управління – управління як діалогу, і управляти не об'єктами, а взаємодією суб'єктів різного рівня. Це також означає, що змінюватися повинні не тільки принципи взаємодії держави і ринку, але змінитися повинна і сама держава, оскільки при існуючій моделі держави воно здібне не до взаємодії, а тільки до насильства [60].

Складність проведення державою економічної політики в перехідних системах пов'язана і з відсутністю тут цілого ряду необхідних інститутів і їх динамічних взаємодій. Особливий вплив на економічну політику держави в перехідних системах надає також постійне відтворення в перехідних системах стану невизначеності. Як відомо, невизначеність – це особлива категорія, відзначена перетворенням різноманіття можливостей в дійсність, взаємодією між властивостями і станами явищ, відсутністю різких граней між ними. В той же час визначеність - це категорія, що відзначає відносну незалежність властивостей і станів об'єктів, прояв необхідності через однозначні переходи можливості в дійсність. Важливо також звернути увагу на те, що вказані взаємозв'язані поняття не "підносяться" один над одним, а знаходяться відносно координації. Їх

співвідношення бути і рухом від визначеності одного стану - через "зняття" невизначеності - в інший стан визначеності або навіть в іншу визначеність.

Даний контекст співвідношення визначеності і невизначеності досить часто використовується в стратегії і тактиці державного управління в трансформаційних економіках. Відбувається формування двох методологій управління. Перша - це методологія прихованої визначеності, або приховуваних задумів. Тут як би «подвійна бухгалтерія»: визначеність мети, позицій для себе і невизначеність для решти всього населення. Друга - це методологія відвертості, визначеності, коли вже «процес пішов» і він необратимий. Виходячи з цього, можна помітити методологічну і світоглядну значущість поняття «відкритості» для уточнення відношення визначеності - невизначеності. Таким чином, «визначеність для себе» через «невизначеність для інших» до ще кращої визначеності свого положення; а для народу інша формула: «визначеність закликів і лозунгів» - «невизначеність в стратегії і тактиці» - визначеність в погіршенні положення народу і країни.

"Зняття" невизначеності – це, перш за все отримання інформації. Характеризуючи співвідношення визначеності і невизначеності, слід також відзначити, що одним з аспектів їх співвідношення є їх зв'язок в ситуації вибору. Якщо держава розташовує поліваріантність своїх рішень, то завжди існує невизначеність у виборі необхідного підходу. І вказана невизначеність все більш зростає при збільшенні числа елементів множини.

При аналізі макроекономічної політики держави важливо бачити і найважливіші джерела невизначеності, які в значній мірі знижують її ефективність в перехідних системах. По-перше, це постійне і хвилеподібне перевищення динаміки прямих і портфельних інвестицій над динамікою основного капіталу. Інституційна система західних ринків (банків, фінансових структур, інфраструктура ринків) регламентує цей відрив у межах 0,5 – 2 значення коефіцієнта Тобіна, створюючи маятник пріоритетів від примату масових фондових ринків до примату банківської системи і назад. В Україні коефіцієнт Тобіна виведений за цю оптимальну межу штучно, просто тим, що на початку реформ в ринковий оборот не були включені в більшій своїй частині накопичені

при соціалізмі основні виробничі фундації. По-друге, джерелом особливого роду невизначеності в Україні є перевищення заощаджень над інвестиціями, що і приводить до формування економіки доходів, і зменшує ефективність економічної політики держави. В розвинутих країнах світу, навпаки, джерелом невизначеності є перевищення темпів зростання прямих інвестицій над динамікою заощаджень, оскільки наростання такого перевищення чревато перегрівом ринку портфельних інвестицій, що може привести до фінансової кризи. Механізмом блокування цього процесу виступає процентна ставка, на яку може впливати держава в процесі проведення монетарної політики, проте в Україні такий механізм не працює. Третій чинник невизначеності економічної політики держави лежить у сфері взаємодій динаміки національного доходу, доходів населення і процентної ставки. В розвинутій ринковій економіці прирости національного доходу і темпи зростання доходів населення, як правило, близькі. Інституційна база цієї тенденції складається в ході участі обох величин в оборотах грошового капіталу. Завдяки цій участі забезпечується сприйнятливість всіх компонентів економічного зростання до регулюючої дії відсотка. В перехідній економіці це співвідношення не спостерігається через значне втручання в процес розподілу національного доходу бюджетної політики держави. По-четверте, в країні склалася ситуація, коли при гострому браку як інвестиційних, так і фінансових ресурсів, виникає надлишок доходів, які економіка не сприймає, або не засвоює, доказом чого є масовий вивіз капіталу. По-п'яте, в Україні відсутні необхідні трансмісійні механізми, які зв'язували б між собою збільшення коефіцієнта монетизації економіки і інші монетарні змінні, активно впливаючі на хід економічного розвитку.

Перехідний тип невизначеності перехідних систем володіє ефектом, який руйнівно діє на цілісність мультиплікативного національного ринку. В цих умовах держава прагне все більше втручатися в процеси, що відбуваються, замінюючи нерівність рівністю, що стримує не тільки економічне зростання, але і формування ринкових механізмів самоорганізації.

Наростання перехідної невизначеності через дію розглянутих вище джерел, ставить в складне положення цілий ряд інститутів, на базі яких проводиться

економічна політика держави. Крім того, слід враховувати, що процес ухвалення рішень з боку державних органів управління носить біфуркаційний характер, і залежить від співвідношення як об'єктивних причин, так і випадкової дії непередбачених обставин, не врахованих наперед чинників. Остаточне рішення держави може залежати і від стану економіки країни, і від впливу пануючих економічних концепцій, і від дії переважаючих в суспільстві настроїв, і від співвідношення сил різних груп, що представляють інтереси бізнесу, і від вимог міжнародних організацій і кредиторів уряду, і від стану світової економіки в цілому. Проведення економічної політики ускладнено в перехідних системах і тим, що тут відсутні типові реакції економічних агентів на дії уряду. Тому в перехідних системах, де величезну роль відіграє непередбачуваність і випадковість процесів, що відбуваються, роль твердих правил державного регулювання економіки вельми обмежена. Тут швидше більш виправдана така поведінка, коли ніякі тверді правила не можуть служити обмеженням для дій уряду. Останні повинні носити творчий характер, враховувати реалії існуючої системи, і шукати ті особливі резонансні зони, ті параметри порядку, дії на які дозволять швидко і ефективно перевести систему в потрібний стан.

Таким чином, державне регулювання економіки в перехідних системах відбувається в ситуації посилення ступеня непрогнозованості, невизначеності і нелінійності їх розвитку. Інституційні перетворення в таких системах не тільки збільшують ступінь їх визначеності, але і служать основою формування нової невизначеності. Тому в оцінці і виборі курсу уряду всякий раз необхідно відштовхуватися від особливостей самої економіки як складної системи, що проходить через певні етапи в своєму розвитку. Політика, що проводиться державою повинна проводитися з урахуванням того, як те або інше рішення держави позначиться на системі взаємодій економічного і інституційного потенціалів, який синергетичний ефект матиме ухвалені рішення, як вони відобразяться на механізмах самоорганізації економічної і інституційної систем.

3.2 Роль держави у вирішенні проблем зайнятості та ринку праці в умовах трансформаційних перетворень в сучасній Україні

В економічній науці, існують різні концепції зайнятості. Стосовно ринкової економіки, поширена так звана класична теорія зайнятості, з якою пов'язані імена Д. Рікардо, Дж. Мілля, А. Маршала, А. Пігу і інших економістів. На думку представників цієї школи, причина безробіття - це результат дуже високої заробітної плати, що породжує надлишок пропозиції праці. Це результат певних вимог самих найманих працівників, захист їх доходів через профспілки. Таке безробіття є до певної міри добровільним. Отже, зниження рівня заробітної платні, подолання відомчого егоїзму, здатні стимулювати зайнятість. Прихильники цієї школи вважали, що на вільному ринку таке положення довго зберегтися не може. Вільна гра ринкових сил попиту, пропозиції, заробітної платні - забезпечить необхідну координацію у сфері зайнятості.

Найширше розповсюдження отримала кейнсіанська теорія зайнятості, яка пов'язана з ім'ям англійського економіста Джона Кейнса, видатного дослідника в області макроекономіки. В своїй книзі «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 р.) Д. Кейнс обґрунтував тезу про те, що безробіття - це результат дуже низького сукупного попиту на товар, що обумовлене схильністю людей до заощаджень і недостатністю стимулювання до інвестицій. Кейнсіанці вважають, що ліквідувати безробіття можливо шляхом стимулювання державою попиту на інвестиції. Особлива роль в цьому (зростанні інвестицій) відводилася зниженню позикового відсотка. Кейнсіанська теорія відводила державі активну роль в регулюванні ринку. Використовуючи фіскальні інструменти розвинутих країн недостатньо для повного віддзеркалення специфіки сучасної української економіки.

В таких умовах державна дія на ринок праці є обов'язковим чинником його розвитку. При цьому згідно положенню Конвенції Міжнародної організації праці про сприяння зайнятості і захисту від безробіття, головною метою державного регулювання ринку праці є досягнення повної, ефективної і вільно вибраної

зайнятості. Відзначимо, що поняття повної зайнятості припускає надання всьому працездатному населенню реальних можливостей для заняття суспільно корисною працею; ефективна зайнятість відображає результативність використання виробничого і трудового потенціалу; вільно вибрана зайнятість є ступенем соціально-економічної свободи власників робочої сили.

В даний час в Україні не тільки загострилися раніше існуючі проблеми зайнятості населення, але і з'явилися нові, пов'язані із зміною потреб підприємств в робочій силі, збільшенням реєстрованого і нереєстрованого безробіття. Безумовно, на загальний рівень зайнятості населення впливає і динаміка ВВП.

Вплив макроекономічних детермінант попиту на робочу силу і її пропозиції дещо трансформується в умовах реалій української економіки. Тут, перш за все, слід зазначити обмежений вплив цінового чинника - заробітної платні. Дослідження тенденції зміни чисельності безробітних в зіставленні з основною ціною детермінантою показує в деякій мірі суперечливі результати. Це обумовлено тим, що в економіці встановлення ціни праці визначається в основному неринковими чинниками, а кількість вживаної праці вище економічно доцільного рівня. Це веде до неефективного використання робочої сили, яке виявляється в накопиченні прихованого безробіття на виробництві шляхом переводу працівників на неповний робочий день (тиждень) і надання відпусток за ініціативою адміністрації. До причин накопичення прихованої (зміна податків, бюджетні витрати) держава здатна регулювати зайнятість, зменшуючи розмір безробіття, збільшуючи сукупний попит.

В кейнсіанській теорії зайнятості попит на робочу силу регулюється не коливаннями ринкових цін на працю, як вважає класична теорія, а сукупним попитом, пов'язаним з об'єктом виробництва, станом економічної кон'юнктури, циклічним розвитком економіки.

В кейнсіанському підході безробіття викликано недостатнім попитом. Сукупний попит в суспільстві визначає об'єм виробництва, отже, і попит на робочу силу. За допомогою зниження заробітної платні можна стимулювати значне підвищення зайнятості. Заходом від безробіття вважається підвищення державних

витрат або зниження податків, що приводить до збільшення сукупного попиту і, отже, до збільшення попиту на робочу силу.

Монетаристська концепція безробіття співзвучна з ідеями класичної школи. Монетаризм - науковий напрям в економічній науці, яке кинуло виклик кейнсіанцям в 60-70-х роках. Монетаристи (лідер цієї течії - американський економіст Мілтон Фрідмен) вважають, що надмірне втручання держави і профспілок в область заробітної платні, привело до деформації ринку праці, до втрати його гнучкості. Основними напрямками зменшення безробіття, на їх думку, може бути звільнення ринку від невиправданого втручання держави в область заробітної платні, цін і тому подібне, про ведення ним тонкої політики по створенню гнучкої системи освіти, масове розповсюдження інформації, стимулювання міжрегіональних переливів робочої сили і ін.

В умовах транзитивної економіки колишні теоретико-методологічні концепції і підходи до регулювання трудових ресурсів практично втратили свою значущість. В той же час застосування сучасних економічних знань у відриві від загальносвітових трудових концепцій за допомогою елементарного накладення теорії і практики безробіття можна віднести низьку частку заробітної платні у витратах виробництва, що робить безглуздою економію на робочій силі і не зацікавлює у вивільненні працівників. Ще одним чинником виступає заборгованість по заробітній платні.

Інвестиційний клімат в країні є ще одним макроекономічним детермінантою попиту на працю.

Діагностуючи основоположні детермінанти ринку праці слід зазначити, що сукупний попит на робочу силу і пропозицію праці змінилися у бік скорочення. На нашу думку, збільшення попиту на працю в короткостроковій перспективі можна чекати за рахунок підвищення внутрішньої інвестиційної активності суб'єктів економіки і платоспроможного сукупного попиту.

Визначивши основні чинники попиту і пропозиції робочої сили, можна позначити напрями в досягненні якнайповнішої їх збалансованості на основі вдосконалення соціально-економічних управління ринком праці.

Соціально-економічні механізми регулювання попиту на робочу силу включають всю систему бюджетних, інвестиційних, кредитних і податкових інструментів, направлених на стимулювання створення робочих місць.

Соціально-економічні механізми формування пропозиції робочої сили на ринку праці вельми різноманітні. Основними напрямками регулювання пропозиції праці є: вдосконалення правової основи сприяння зайнятості і соціального захисту безробітних; підвищення якості робочої сили з погляду професійно-кваліфікаційного рівня; перерозподіл робочої сили, що вивільняється, по галузях економіки і формах власності; вдосконалення системи інформаційного забезпечення про стан ринку праці; стимулювання розвитку гнучкого ринку праці і нетрадиційних форм зайнятості і інші.

Державне регулювання зайнятостю населення, на наш погляд, повинно вирішувати, принаймні, три груп задач:

1. Створювати економічні передумови зайнятості шляхом розробки і реалізації економічної політики, направленої на розвиток і збереження ефективних робочих місць (об'єднання загальноекономічної політики з політикою зайнятості).

2. Розробка і здійснення заходів, направлених на реалізацію довгострокової державної політики щодо розвитку трудового потенціалу.

3. Використання методів, стимулюючих активність безробітних.

В цілях сприяння людському розвитку засобами політики у сфері зайнятості держава повинна забезпечити наступну систему пріоритетів:

- наближення державних стандартів зайнятості до стандартів Європейського Союзу;

- проведення попередньої експертизи проектів нормативно-правових актів на предмет їх впливу на рівень і ефективність зайнятості;

- підвищення якості національної робочої сили, її конкурентоспроможності, розвиток трудового потенціалу і інші.

Таким чином, в умовах реформування економіки принципова зміна колишніх дефініцій політики зайнятості, орієнтованої на формування збалансованої і раціональної її структури, вимагає застосування таких методів і засобів державного

регулювання ринку праці, які були б достатньо гнучкими і направлені на поєднання економічної і соціальної справедливості. Саме такий вектор повинен лежати в основі подальшої парадигми розвитку і регулювання всього спектру соціально-трудова відносин.

3.3 Створення механізмів взаємодії фіскальних та монетарних методів регулювання як стратегічна мета держави в перехідних системах

В країнах з трансформаційною економікою відбувається активне переосмислення чинників їх прогресу. Вирішальне значення набуває інституційне забезпечення макроекономічної політики, що означає пошук точок зіткнення її різних напрямів і тих основних інститутів, на базі яких вона проводиться. В даний час економіка держав, що трансформуються, у тому числі і України, виявилася розділеною на окремі, слабо пов'язані між собою рівні. Великий фінансовий капітал зосередився в галузях металургійної і добувної промисловості, грошовий капітал локалізувався в галузях середнього і дрібного бізнесу, сферою формування обороту реального капіталу став тіньовий комплекс ряду інвестиційно привабливих галузей, і, нарешті, виділилася низка галузей споживчого сектора і споживчого ринку з високою часткою імпорту.

Об'єднання різних секторів економіки в єдиний механізм під силу тільки інституційній системі. В області аналізу проблем інституційних змін в перехідних системах широко відомі роботи Д. Норта, А. Гриценка, А. Нестеренка, С. Кирдіної, А. Ськоробогатова, В. Тамбовцева, О. Яременко і ряду інших авторів [17, 31, 44, 65, 69, 78]. В їх роботах аналізуються особливості формування інститутів в перехідних економіках, необхідність радикальних інституційних перетворень, висловлені позиції по проблемах становлення нової інституційної архітектури. Проте в інституційних дослідженнях часто в тіні залишається той факт, що ефективність економічної політики держави в перехідних системах також визначається інтенсивністю взаємодій різних економічних інститутів, і залежить від якості цих інститутів.

Метою роботи є дослідження форм і методів взаємодії ряду інститутів, на базі яких проводиться економічна політика держави, а також виявлення інституційних можливостей і синергетичних ефектів такої взаємодії. В сучасних умовах важливо усвідомлювати, що єдиність матриці управляючих параметрів грошово-кредитної і податково-бюджетної політики набуває визначального

значення з позицій ефективності і дієвості політики, що проводиться державою в перехідних системах. Досягнення довготривалої динамічної збалансованості соціально-економічної системи може бути досягнуте тільки на основі інтенсивної кооперативної і когерентної взаємодії між всіма елементами інституційної структури, а також між ними і зовнішнім середовищем. Іншими словами, ефективна економічна політика держави сьогодні можлива тільки на основі складних інституційних взаємодій. Це доводиться і досвідом економічно розвинутих країн, де в основі проведення монетарної і фіскальної політики лежить ефективна багатобічна взаємодія системи економічних, політичних і соціальних інститутів. Сучасна ситуація в Україні, навпаки, демонструє безліч прикладів неузгодженості в проведенні грошово-кредитної і податково-бюджетної політики, що негативно позначається на економічному розвитку. Навіть у межах функціонально споріднених напрямів – податкової і бюджетної політики, грошової і кредитної, не спостерігається координації в їх проведенні. В податково-бюджетній сфері спостерігається вічна дилема між необхідністю впровадження нової, більш ліберальної податкової системи, і ризиком бюджетної недоїмки, між збільшенням витрат держбюджету і небажанням мати його дефіцит. В результаті зміни в податковій системі тут же супроводяться постійним прагненням за будь-яку ціну наповнити бюджет, що посилює податковий тиск на економіку. В грошовий - кредитному регулюванні можна спостерігати постійну невідповідність між необхідністю проведення ліберальної кредитної політики і жорсткою грошовою позицією Національного банку. В Україні практично відсутня і координація економічної політики уряду з політикою Національного банку, тоді як їх активна взаємодія необхідна для формування скоординованої політики проектування ВВП, грошової маси, емісії, кредитних вкладень і інвестицій, курсу валют, сальдо торгового балансу, валютних резервів НБУ і Мінфіну. Крім того, оскільки і НБУ і Мінфін керуються прогнозними макроекономічними показниками, які розробляються Міністерством економіки, це також зв'язує ці три інститути в єдину систему.

Досвід функціонування перехідних економік показує, що лінійна модель державної економічної політики, направлена на продуктивний потенціал чинника, не може забезпечити високої економічної динаміки, оскільки є похідною від попереднього етапу розвитку. Рішення проблеми найбільш ефективно, якщо використовувати принципи економічної синергетики, і збільшувати загальний (структурний) динамічний ринковий потенціал економіки на основі активної взаємодії всіх інституційних структур, що забезпечують проведення державної економічної політики. Така взаємодія дозволяє вирішити ряд проблем. По-перше, активна взаємодія фіскальної і монетарної політики дозволяє розв'язати проблему формування "довгих грошей" в економіці. Очевидно, що використовуючи тільки внутрішні можливості економічно малопотужної банківської системи України, не можна розв'язати проблему формування стратегічних інвестиційних ресурсів, адекватних меті підйому економіки. В той же час, активна взаємодія НБУ і Міністерства фінансів дозволяє розробити ряд стимулів для розміщення грошей на більш тривалі терміни. Для цього необхідно встановити більш низькі ставки податків по довгостроковим внескам, більш низьку норму їх резервування і більш високі ставки відсотків по таких внесках. Важливу роль може зіграти і інститут гарантій, коли НБУ (крім Мінфіну) надає гарантії підтримки ліквідності комерційних банків, що направляють засоби на фінансування пріоритетних з погляду економічної політики проектів. У разі, коли повернення позикових засобів затримується, НБУ міг би тимчасово поповнювати ліквідність таких банків. Крім того, необхідно використовувати різні форми рефінансування (переоблік векселів, сек'ютеризацію і т.д.), що може сприяти напряму ресурсів в пріоритетні галузі реальної економіки. Більш активну роль в цьому процесі повинні грати спеціалізовані фонди і банки, а також активно функціонуючий в інших країнах інститут венчурних фондів.

По-друге, формою взаємодії грошово-кредитної і податково-бюджетної політики може стати і використання засобів держбюджету для розвитку банківських інститутів. Такий механізм був використаний в Японії, і успішно себе зарекомендував. Його ідея полягає в тому, що держава може придбавати акції і

облігації кредитних інститутів. При цьому, основним критерієм розподілу бюджетних засобів необхідно узяти такі показники, як частка власного капіталу банківського інституту, розмір його кредитного портфеля і т.д. Придбаваючи блокуючі пакети акцій банків, держава дістає можливість контролювати їх активи, і стимулювати напрям банківських засобів на виконання інвестиційних програм. Крім того, створення групи спеціалізованих банків, що знаходяться під державним контролем, дозволяє підвищити стійкість платіжної системи і уникнути в майбутньому повторення ситуації, коли держава займає у банків гроші під величезні відсотки. Слід зазначити, що держказначейство України в 2005 р. отримало право розміщувати свої тимчасово вільні ресурси на депозитних рахунках в комерційних банках. Якщо врахувати, що головне Казначейство країни має свему в розпорядженні щоденний залишок бюджетних засобів у розмірі 6 – 12 млрд. грн., то вже в 2006 р. на ринку, крім Національного банку України, з'явився ще один гравець, здатний робити істотний вплив на вартість не тільки міжбанківських, але і всієї решти кредитних ресурсів.

По-третє, для проведення політики взаємодії податково-бюджетних і грошово-кредитних інститутів, необхідно надати особливу увагу відладці механізмів, через які не тільки створюються умови для вкладення інвестицій в реальний сектор економіки, але і запобігається розбалансованість інших сегментів ринку, а також зменшуються інфляційні ризики. В сучасних умовах інфляція повинна розглядатися як результат взаємодії цілого ряду чинників, а не тільки зміни кількості грошей в обігу. Як такі чинники виступають: надмірний дефіцит державного бюджету; встановлення монопольних цін; кредитна експансія комерційних банків; надмірне зростання інвестицій; державна політика зростання доходів; зміни в очікуваннях суб'єктів ринку, ступінь довір'я до економічної політики держави; наростання політичної нестабільності. Велике значення набуває і облік інфляційної інерції, постійне коректування політики, що проводиться, з урахуванням конкретної ситуації, аж до відмови від поставлених раніше цілей. Таким чином, регулювання грошового обігу в широкому значенні також припускає

реалізацію заходів, що охоплюють не тільки монетарну, але і немонетарну сфери економіки, і вимагає комплексного і гнучкого підходу.

В інституційному плані, для посилення координації грошово-кредитної і податково-бюджетної політики необхідно змінити статус Міністерства фінансів, розширити його функції, посилити його взаємодію з НБУ і Міністерством економіки. Необхідно також об'єднати принципом взаємодій діяльність Міністерства фінансів і Державної податкової адміністрації (ДПА). В даний час податкову політику фактично реалізує ДПА, оскільки саме вона готує проекти законодавчих актів, видає накази, інструкції і інші підзаконні нормативні акти. При цьому ДПА просто "викручує руки" суб'єктам господарювання, і виходить не із загальнодержавних, а відомчо-бюрократичних інтересів, переслідуючи головну мету - за всяку ціну наповнити бюджет. Реальний статус ДПА не відповідає її правовому статусу, а в положенні про ДПА їй надані дуже широкі повноваження. Великим недоліком цього інституту є також його абсолютна закритість, відсутність належної взаємодії з іншими інститутами.

Для досягнення найбільшої ефективності взаємодії податково-бюджетних і грошово-кредитних інститутів необхідно сформувавши інституційні і операційні механізми їх координації. При цьому операційна координація повинна здійснюватися як в довгостроковій, так і в короткостроковій перспективі. Операційна координація в довгостроковій перспективі повинна запобігати суперечностям в інструментах і наслідках фіскальної і монетарної політики, що використовуються. Координація в довгостроковій перспективі може здійснюватися за допомогою програмування широких монетарних агрегатів і резервних грошей. В короткостроковій перспективі повинна здійснюватися щоденна координація найважливіших операцій фіскальних і монетарних інститутів. На рівні щоденної координації необхідне управління касовими залишками уряду і рівнем кредитування уряду з боку НБУ, а також складання прогнозів ліквідності.

Для посилення взаємодії фіскальної і монетарної політики також необхідно:

- 1) усунути суперечність між фіскальною експансією і монетарною рестрикцією;
- 2) здійснювати програмування грошової бази через використання непрямих

інструментів; 3) припинити втручання органів немонетарної влади в емісійні процеси; 4) збільшити прозорість у відносинах НБУ і комерційних банків; 5) ліквідувати практику, згідно якої умови співпраці НБУ з комерційними банками жорстко прив'язані до боргової політики держави, що перешкоджає активному фінансовому посередництву, і суперечить діяльності держави щодо стимулювання попиту на безготівкові гроші; 6) сформувати інституційні умови для збільшення мобільності капіталу; 7) посилити вплив процесів курсоутворення на макроекономічний розвиток; 8) посилити вплив емісійної діяльності НБУ на забезпечення рефінансування комерційних банків і реалізацію функції обслуговування державного боргу.

Таким чином, в Україні гостро виникає проблема формування якісно нової економічної політики держави, яку можна назвати системною фінансовою політикою, в основі проведення якої повинна лежати взаємодія системи фінансових інститутів і держави, що дозволяє отримати цілий ряд синергетичних ефектів. Як інституційний механізм такої політики необхідне створення і законодавче закріплення Координаційного комітету із проведення єдиної фінансової політики, і створення незалежної Фіскальної ради.

3.4 Сучасне регіональне управління: співвідношення організації та самоорганізації

Проблема оптимального співвідношення централізованого управління і ефективного регіонального розвитку є однією з найактуальніших на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України. Стає все більш очевидним, що перехід економіки країни до збалансованого розвитку і стійкого зростання вимагає вирішення цілого ряду регіональних проблем. Посилення ролі регіонів визначає необхідність вдосконалення принципів і методів реалізації відповідної державної соціально-економічної політики. Це важливо ще і тому, що, як показує практика, на регіональному рівні існують реальні суперечності не тільки усередині регіонів, але і між ними і системою централізованого державного управління. Достатньо гостро встає проблема визначення пріоритетів і напрямів їх ефективної взаємодії, вимагають практичного рішення проблеми оптимального співвідношення держави і регіонів.

Питанням регіональної політики присвячені роботи З. Герасимчука, Р. Гутмана, О. Деміна, А. Мазура, Е. Подсолонко [13, 18, 20, 38, 52] і інших. Проте в більшості робіт, присвячених аналізу регіональної соціально-економічної політики, частіше всього йдеться про проблеми її вдосконалення з боку держави: визначення функцій держави в регіональному управлінні, пошук шляхів і форм оптимального співвідношенні державного і місцевих бюджетів, виявлення джерел фінансового забезпечення місцевих бюджетів. Активно ставляться проблеми виділення депресивних регіонів і пошуку шляхів їх розвитку. Дійсно, більшість українських регіонів сьогодні є проблемними. Для них характерне неефективне використання ресурсів, стагнація виробництва, скорочення чисельності населення, погіршення екологічного стану. Значними проблемами для більшості регіонів є також нерозвиненість інноваційних галузей економіки, незначні податкові надходження до місцевих бюджетів і недостатній рівень бюджетного самофінансування, неефективне використання наявного природно-технологічного потенціалу, низький рівень життя населення, високий рівень техногенного

екологічного навантаження. Аналіз соціально-економічної ситуації, яка склалася в регіонах України свідчить також про подальше поглиблення їх поляризації як за економічними, так і за соціальними показниками. Деякі економісти вважають все це результатом надмірного захоплення ринковою саморегуляцією економіки, втрати керованості в регіональному розвитку, і активно закликають посилити їх централізоване державне управління. Структура соціально-економічних відносин на рівні регіонів дійсно істотно трансформувалася за роки незалежності України. В основному це виявляється в тому, що якщо раніше регіони не були самостійними в ухваленні фінансово-економічних рішень, то сьогодні переважає фінансове навантаження і необхідність рішення цілого ряду соціальних проблем лягає на плечі регіональної влади. Проте при цьому відбувається подальше посилення ролі централізованого бюджету і контролюючих функцій держави. В результаті у регіонів з'являється все більше обов'язків, і все менше прав, що приводить до формування цілого комплексу проблем регіонального соціально-економічного розвитку. Тому, метою даної статті є дослідження проблеми оптимального співвідношення самоорганізації регіонального розвитку і організації цього процесу з боку держави.

Слід констатувати, що у визначенні функцій державного регіонального управління все ще панує концепція раціональності, згідно якої, створюючи потрібні закони, стандарти, інститути, держава здатна цілеспрямовано направляти регіональний розвиток в необхідне русло. Механізм державного управління розглядається як процес приведення об'єкту (регіону) до бажаного стану шляхом відповідної державної політики. Все це говорить про те, що в системі регіонального управління все ще переважає лінійний підхід, який постійно демонструє неефективність і неспроможність, і приводить не до рішення, а до загострення існуючих проблем. Сама економічна практика все більш настійно вимагає нелінійного (синергетичного) підходу до ефективного регіонального управління. Для нелінійного підходу до управління характерний, перш за все, розуміння особливого співвідношення процесів самоорганізації і організації, невизначеності і визначеності в розвитку складних соціально-економічних систем.

Така нелінійна наука, як економічна синергетика [58, 59, 61] обґрунтовує, що в основі розвитку складних, відкритих, нерівноважних соціально-економічних систем лежить процес самоорганізації. Крім початку, що самоорганізовується, в розвитку соціальних систем присутня і організація, що виступає механізмом впорядкування обміну речовиною, енергією і інформацією між соціально-економічною системою і зовнішнім середовищем. Загальним родовим поняттям і для організації, і для самоорганізації виступає поняття "порядок", який характеризує відносини впорядкованості елементів множини. В соціально-економічних системах, що самоорганізовуються, впорядкованість виникає в результаті кооперативних когерентних процесів, що протікають в нерівноважних системах за певних умов, а їх організація, в цьому випадку, зв'язується з свідомою діяльністю держави, що упорядковує. На думку Ю.М. Осипова, "самоорганізація в першому наближенні – це сама себе здійснююча організація. Вона є сусідами з організацією як вольовою організацією, що йде ззовні" [46, с. 6 - 7]. Таким чином, співвідношення самоорганізації і організації можна представити в декількох аспектах. По-перше, самоорганізація є активним початком в розвитку системи; організація ж, яка виступає атрибутом суспільного розвитку, визначає орієнтири вказаної активності, але вже на якісно новому рівні. Самоорганізація в даному контексті розуміється як особливий вид організації, обумовлений внутрішніми причинами, а організація соціальних систем має місце, коли на систему виявляється дія з боку суспільства, держави, влади, що упорядковує. По-друге, якщо самоорганізація виступає об'єктивною підставою для активізації людської діяльності, то організація є способом впорядкування відзначеної ініціативи в тому або іншому вигляді. По-третє, оскільки кожний рівень складноорганізованої соціально-економічної системи в цілому, і регіональної системи, зокрема, характеризується наявністю внутрішньої активності, внутрішніх причин змін, самодетермінацією, свободою пошуку подальших змін і свободою вибору певних дій, організуюча роль держави визначається як роль зовнішнього параметра системи, здатного розв'язувати внутрішні процеси. Так, держава, знаючи механізми регіональної самоорганізації, здатне свідомо ввести відповідну флуктуацію і тим

самим направити регіональний розвиток відповідно до його потенційних можливостей. Як бачимо, в нелінійній науці (економічній синергетиці) самоорганізація і організація не виключають один одного, а виступають як взаємодоповнюючі один одного процеси. Проблема полягає в тому, як їх погоджувати між собою. Пошук міри, оптимуму в співвідношенні цих двох початків - задача, у якої немає раз і назавжди даної відповіді. Її кожного разу потрібно вирішувати по-новому у міру зміни умов розвитку як соціально-економічної системи в цілому, так і окремих регіонів, зокрема.

Економічна синергетика також доводить, що віра в стовідсоткову здійсненність стратегічних планів держави – це всього лише ілюзія. Фактичним результатом функціонування соціально-економічних систем, що самоорганізуються, виявляються не ті, які були визначені державою в суб'єктивній формі у вигляді позначеної мети, а ті, які виникають, виходячи із стану самої системи і шляхів її розвитку по законах синергетики. "Ніякі реформи, революціонери, перетворювачі, як, втім, і їх супротивники, ніколи ні в одній країні не мали і не могли мати розроблених "проектів" змін, які співвідносили б мету, засоби, витрати, прямі і непрямі наслідки запропонованих дій", - підкреслює Ю.А. Левада [37, с. 5-6]. З позицій економічної синергетики корисно зосередитися на передбаченні небезпек, які зустрінуться в процесі перетворень, ніж старанно прокреслювати деталі майбутніх соціальних систем. Як показує досвід низки країн, розвиток на основі самоорганізації виявляється набагато реальніше і точніше за найточніші плани держави.

Таким чином, для встановлення гармонійної взаємодії самоорганізації регіонів і організації їх розвитку з боку держави, необхідно знати закони функціонування складних систем, враховувати визначальну роль їх потенціалу самоорганізації, а також постійно пам'ятати про те, що складноорганізованим системам не можна нав'язувати шляхи їх розвитку. В процесі управління ними необхідно знати, як сприяти власним тенденціям розвитку системи, як малою резонансною дією підштовхнути систему на один з власних і сприятливих шляхів еволюції, як управляти, не управляючи, як забезпечити самокерований і

самопідтримуваний регіональний розвиток. З цих позицій суть нелінійного підходу до регіонального управління полягає в тому, що воно має бути максимально зорієнтовано на механізми самоорганізації самих регіонів. Згідно економічній синергетиці, необхідно не будувати зусиллями держави нову регіональну політику, а створювати умови для того, щоб вона формувалася сама на основі ініціатив, витікаючих з регіонів, і існування інституційних механізмів, що забезпечують їх реалізацію. Але для цього необхідно, щоб дії держави по відношенню до складних відкритих, багатокomпонентних, багатocільових, багаторівневих регіональних систем були засновані на розумінні характеру процесів, що тут відбуваються, враховували ступінь їх спонтанності і можливі альтернативні (потенційні) напрями розвитку на базі спостережуваних тенденцій. Кожен регіон володіє своїми особливостями, які можуть бути враховані тільки в умовах його самоорганізації і самоврядування. Важливо також усвідомлювати, що у ряді випадків деякі процеси можуть бути просто не керованими. Задача держави - знайти такі резонансні зони дії, через які можна "запустити" механізми регіональної самоорганізації, одержуючи значні позитивні синергетичні ефекти від виникаючої колективної взаємодії держави і регіонів. Регіон повинен розглядатися як самоврядна система, що самоорганізовується, яка несе в собі потенціал ефективного розвитку. При цьому кожен з найважливіших структурних елементів регіону: природно-ресурсний, виробничий, інфраструктурний, соціальний, духовний, фінансовий, інформаційний, - також володіє здібностями до самоорганізації, будучи якісно визначеною внутрішньо суперечливою системи зв'язків, де кожен елемент виступає як своєрідна складна підсистема. Тому, відносини між державою і регіонами має будуватися на основі їх активної взаємодії і взаємопогодження, носити комплексний характер і враховувати домінування тієї або іншої сторони залежно від ситуації, що склалася.

На жаль, в Україні все ще залишається тільки один головний суб'єкт регіональної політики – держава, якій протистоять регіони як об'єкти управління. Механізми взаємодії держави і регіонів будуються лінійним чином: по каналах прямого зв'язку в регіони поступає інформація розпорядливого і директивного

характеру, а по каналах зворотного зв'язку проходить звітна інформація. Сюди ж слід додати і численні механізми контролю, які породжують величезні трансакційні витрати і мають у крайній мірі низьку ефективність. Для підвищення ефективності регіональної політики держава має освоювати принцип регіонального управління як діалогу – управляти не об'єктом, а взаємодією суб'єктів різного рівня. Але це також означає, що змінюватися мають не тільки принципи взаємодії держави і регіонів, але змінитися має і сама держава, оскільки при існуючій моделі держави вона здібна не до взаємодії, а до насильства.

3.5 Сучасні інструменти управління міським господарством: конфлікти та перспективи впровадження

Світовий досвід свідчить, що ефективність системи залежить від ефективності економічного механізму, дієвість якого базується на збалансованому використанні інструментів примусово-обмежувального характеру з інструментами стимулюючо-компенсаційного характеру, які забезпечують сприятливіші умови для використання екологічно безпечних технологій і сучасних методів господарювання.

У регіонах України, наприклад, у Харкові та Харківській області, більшість питань у сфері поводження з ТПВ пов'язані зі збором, сортуванням та переробкою, тобто майже з усіма етапами системи управління ТПВ. Показники для аналізу стану базуються на результатах анкетування й опитування підприємств різних форм власності. Багато з таких даних як собівартість, чисельність адміністративно-управлінського персоналу, тарифи у більшості випадків не надаються належним чином, а, якщо й надаються, то можна відзначити велику різницю між цими показниками при практично однаковій технології збору і вивозу ТПВ. Одним з найбільш значимих є собівартість збору і вивозу ТПВ. Установлені тарифи, грн/куб.м, як правило, перевищують вартість і це природно для роботи в умовах ринку, де основним стимулом виробництва є прибуток. Більшість приватних підприємств дані про тарифи (прибуток) не надають, а сезонні зміни жодний з них не враховує під час розрахунків тарифів. Існує значна різниця, що при практично однаковій облаштованості підприємств свідчить про недоліки в обліку та аналізі їх діяльності. Такий розкид даних свідчить або про відсутність обліку або про необ'єктивність представлених даних, що потребує негайного застосування сучасних підходів та вдосконалення системи управління ТПВ в цілому.

До основних недоліків діючих в Україні економічних механізмів управління у сфері поводження з відходами варто віднести:

- винятково фіскальну спрямованість системи зборів;

- відсутність фінансово-економічних заходів для стимулювання попередження (або мінімізації) утворення та утилізації відходів;
- незацікавленість виробників відходів як у відрахуванні зборів у природоохоронний фонд, так і в реалізації заходів щодо їхньої мінімізації, переробці і безпечному видаленню;
- відсутність розроблених нормативних положень, які б реалізували механізм економічних пільг і стимулів у вигляді зниження податків і зборів, транспортних тарифів, безпроцентних кредитів і ін.;
- складну і непрозору систему фінансування заходів щодо управління відходами при вкрай недостатньому фінансовому забезпеченні.

Таким чином, основними напрямками вдосконалення економічного механізму управління ТПВ має бути модернізація існуючих інструментів, що повинна бути зроблена одночасно з розробкою і впровадженням у практику нових економічних інструментів. Необхідно систематично аналізувати склад затрат на управління ТПВ та напрями вдосконалення їхнього використання. Крім прямих необхідно аналізувати й непрямі витрати, наприклад, витрати на зміну екологічного іміджу підприємств, витрати на впровадження сучасних технологій управління та новітніх технологій рециклінгу та переробки ТПВ, витрати на компенсацію шкоди, завданої здоров'ю населення в результаті негативного впливу на навколишнє середовище, а також суми втраченої вигоди внаслідок неповного завантаження обладнання підприємств, зниження обсягів виробництва, пов'язаних з нераціональним використанням та забрудненням екосистем тощо.

Головною метою дослідження є розвиток методичних основ побудови єдиної регіональної системи поводження з твердими відходами як найважливішого елемента регіональної (міжрегіональної) соціально-економічної політики.

Для того, щоб удосконалити організаційні механізми управління єдиною регіональною системою поводження з твердими відходами необхідно розробити методичне забезпечення оцінки економічної ефективності управління єдиною системою поводження з твердими відходами.

Управління сферою поводження з твердими відходами в рамках соціально-економічної політики, безпосередньо впливає на розвиток регіону. Особливістю управління сферою поводження з твердими відходами є те, що ініціація цього процесу відбувається одночасно на різних рівнях управління: від державного до локального (регіонального або міжрегіонального на рівні єврорегіону Слобожанщина).

Крім того, регіональний аспект управління сферою поводження з твердими відходами зв'язаний з розходженням природних і ресурсних умов, історичних і релігійних традицій, особливостями економічного і соціального розвитку, конкретними задачами стратегічного розвитку різних регіонів (лише 25% відходів спалюються на двох сміттєспалювальних заводах у Києві та Дніпропетровську).

Управління сферою поводження з твердими відходами в регіональному розрізі дозволить:

- врахувати національну, територіальну, економічну, соціальну специфіку кожного з регіонів;
- законодавчо закріпити участь у керуванні всіх рівнів влади, населення, громадських організацій та ін.;
- чітко розмежувати повноваження між суб'єктами управління і розробка механізмів їхньої координації;
- упорядкувати матеріальні і фінансові потоки.

Саме тому у досягненні вищезазначеної мети є простір для впровадження нових технологій, інновацій, які можуть дати значний ефект і в покращенні стану навколишнього середовища, і в енергозбереженні, і в диверсифікації поставок енергоносіїв, і в оптимізації теплопостачання, і навіть у створенні ресурсів для дорожнього будівництва. В цьому відношенні Україна може запозичити досвід таких країн як США, європейських країн (Данії і Фінляндії), Російської Федерації і Казахстану. І не тільки перейняти досвід, але й залучити інвестиції. Адже сфера переробки побутових відходів є надзвичайно прибутковою.

ВИСНОВКИ

1. В умовах синергетичних економічних систем ускладнюється не тільки природа господарюючих суб'єктів, але і сама економічна система в цілому, тому, синергетична економіка формується як система взаємодій складного макроскопічного об'єкта і складного макроскопічного суб'єкта. Всі сучасні соціально-економічні системи можна характеризувати як відкриті, складні нелінійні і нерівноважні системи, тобто як системи синергетичні або такі, що самоорганізуються, що принципово змінює положення господарюючого суб'єкта і роль держави в таких системах.

2. Поява в соціально-економічних системах, що самоорганізуються (синергетичних), складного системного господарюючого суб'єкта як носія функцій виробника, споживача, інвестора і емітента, і приводить до появи інституту індивідуалізованої власності. Інститут індивідуалізованої власності не може виникнути як простий результат приватизації і появи певної кількості приватних власників. В перехідних суспільствах головною передумовою і одночасно результатом їх виходу на траєкторію становлення фінансової ринкової макроекономіки, що самоорганізується, має стати формування складних системних суб'єктів власності, що несуть в собі функції виробників, споживачів, інвесторів і емітентів.

3. В синергетичній економіці, інститут – це соціальний об'єкт, який само підтримується та самоорганізується, маючи свою місію, матеріальні і соціальні основи, опосередкує, координує і регулює взаємодії людей за допомогою сукупності правил і норм, які додають цим взаємодіям певну процедурну добавку і конструктивно-технічну форму.

4. Значні зміни конкурентних відносин в умовах інтелектуалізації економіки, перш за все, полягають у відмові від нестримної боротьби між економічними суб'єктами і переході до співпраці кооперації. Сприяння держави даним процесам дозволить укріпити позиції країни на світовому ринку. Зараз при

розробці конкурентної політики в Україні не враховуються сучасні тенденції розвитку конкуренції: як і раніше боротьба, зіткнення суб'єктів господарювання признається найнадійнішим механізмом підвищення ефективності. Таке положення справ веде до консервації відсталості економіки України і найближчим часом повинне бути змінений.

5. Залучення іноземних інвестицій у близькому майбутньому зіштовхнеться з новими складнощами. Очікується скорочення темпів зростання світового господарства. Це безпосередньо впливатиме на українську економіку з її високою експортною квотою (до 60%), тобто значною залежністю від коливань світових цін, валютних курсів, а в перспективі і фондових індексів.

6. Збереження національного контролю за банківською системою країни справа не менш важлива, аніж здійснення його за такими життязабезпечуючими системами, як транзитна, транспортна, паливно – енергетична тощо. Отже, якщо планований до 2008 року вступ України до СОТ справді відбудеться, він, на нашу думку, продемонструє, що економічні реформи, зокрема лібералізація торгового режиму й відкриття економіки, перебувають у стадії практичної реалізації, що, у свою чергу, істотно поліпшить імідж України як інвестиційно привабливої країни.

7. В разі широкого використання ринкових схем організації управління в житлово-комунальному господарстві розподіл функцій між органами управління здійснюватиметься наступним чином: до компетенції місцевих і регіональних органів влади відносяться питання перспективного розвитку підприємств галузі, формування їх інноваційної та інвестиційної політики та ін., що вирішуються силами самих підприємств.

8. При оцінюванні конкурентоспроможності будівельного комплексу особливу роль відіграє врахування фактору часу. По-перше, це сезонність робіт, тобто суттєва залежність будівельного виробництва від природнокліматичних умов. По-друге, йдеться про своєчасну появу на ринку і завоювання ринкової ніші. Тому постійний моніторинг і прогнозування – обов'язкові атрибути успішного підприємства. По-третє, необхідне вивчення поведінки конкурентів і своєрідна гра

на випередження. По-четверте, важливе значення має оперативне врахування діяльності державних і міжнародних організацій.

9. Проведення ефективної економічної політики є однією з найважливіших проблем, вирішуваних державами з перехідною економікою. В той же час слід зазначити, що лінійна модель державної економічної політики, що склалася в пострадянських державах, направлена на продуктивний потенціал чинника, не може забезпечити високих темпів економічного зростання. Низька віддача від економічної політики, що проводиться, доводить необхідність освоєння нелінійних методів державного регулювання, суть яких полягає в тому, що вони повинні бути орієнтовані на механізми еволюції і самоорганізації складної системи. Головна особливість нелінійного управління полягає в тому, щоб не будувати зусиллями держави нову економічну систему, а створювати умови для того, щоб вона будувалася сама.

10. Державне регулювання економіки в перехідних системах відбувається в ситуації посилення ступеня непрогнозованості, невизначеності і нелінійності їх розвитку. Інституційні перетворення в таких системах не тільки збільшують ступінь їх визначеності, але і служать основою формування нової невизначеності. Тому в оцінці і виборі курсу уряду всякий раз необхідно відштовхуватися від особливостей самої економіки як складної системи, що проходить через певні етапи в своєму розвитку. Політика, що проводиться державою повинна проводитися з урахуванням того, як те або інше рішення держави позначиться на системі взаємодій економічного і інституційного потенціалів, який синергетичний ефект матиме ухваленні рішення, як вони відобразиться на механізмах самоорганізації економічної і інституційної систем.

11. В Україні гостро виникає проблема формування якісно нової економічної політики держави, яку можна назвати системною фінансовою політикою, в основі проведення якої повинна лежати взаємодія системи фінансових інститутів і держави, що дозволяє отримати цілий ряд синергетичних ефектів. Як інституційний механізм такої політики необхідне створення і законодавче

закріплення Координаційного комітету із проведення єдиної фінансової політики, і створення незалежної Фіскальної поради.

12. В Україні все ще залишається тільки один головний суб'єкт регіональної політики – держава, якій протистоять регіони як об'єкти управління. Механізми взаємодії держави і регіонів будуються лінійним чином: по каналах прямого зв'язку в регіони поступає інформація розпорядливого і директивного характеру, а по каналах зворотного зв'язку проходить звітна інформація. Сюди ж слід додати і численні механізми контролю, які породжують величезні трансакційні витрати і мають у крайній мірі низьку ефективність. Для підвищення ефективності регіональної політики держава повинна освоювати принцип регіонального управління як діалогу – управляти не об'єктом, а взаємодією суб'єктів різного рівня. Але це також означає, що змінюватися повинні не тільки принципи взаємодії держави і регіонів, але змінитися повинна і сама держава, оскільки при існуючій моделі держави вона здатна не до взаємодії, а до насильства.

13. Світовий досвід свідчить, що ефективність системи залежить від ефективності економічного механізму, дієвість якого базується на збалансованому використанні інструментів примусово-обмежувального характеру з інструментами стимулюючо-компенсаційного характеру, які забезпечують сприятливіші умови для використання екологічно безпечних технологій і сучасних методів господарювання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Адамов Б.І. Удосконалення управління комунальними структурами міст / НАН України, Інститут економіки промисловості. – Донецьк: ІЕП НАН України, 1996. – 37 с.
2. Активізація теоретичних досліджень. Про інституціональну архітектуру як новий науковий напрямок // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 2. – С. 118 – 152.
3. Базилевич В.Д., Базилевич К.О., Баластрик Л.О. Макроекономіка. - К.: Знання, 2004 - 851с. - (Класичний університетський підручник).
4. Бачурина И. Опасный перекося / Эксперт Украина. – 2007. - №36. – С.42-46.
5. Богиня Д., Волинський Г. Державне регулювання перехідних процесів // Економіка України. – 2006. - № 5. – С. 12 -18.
6. Бузгалин А., Колганов А. Человек, рынок и капитал в экономике XXI века // Вопросы экономики. – 2006.- №3. – С. 125-142.
7. Бутенко Н.В. Прогнозування рівня попиту на цукор // Економіка АПК. – 2000. - №6. – с. 66-70.
8. Бутко Н., Зеленський С., Акименко Є. Сучасна проблематика оцінки інвестиційної привабливості регіонів // Економіка України. – 2005. - №11. – С.30-37.
9. Гальчинский А. Проблемы демократизации экономики // Экономика Украины. – 2005. - №11. – С. 4–21.
10. Гальчинський А. У ситуації економічної невизначеності// Дзеркало тижня. – 2006. - № 5. – С. 7.
11. Гегель Г.В.Ф. Философия права. М.: Мысль, 1990. – 651 с.
12. Геєць В. Реалії і оцінки ролі держави в ринковій трансформації економіки України // Концепція і модель економічного розвитку для України. – К.: Українські пропілеї, 2001. – 345 с.

13. Герасимчук З.В., Вахович І.М. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії регіону. - Луцьк: ЛДТУ, 2002. – 248 с.
14. Гречишкін В. Удосконалення державного управління зайнятністю населення. // Україна: аспекти праці №7, 2005.
15. Григорович А.В. Житлово-комунальне господарство як об'єкт управління // Вісник Хмельницького національного університету. – 2005. – Т.2, №6. – С. 239-241.
16. Грималюк А.В. Особенности современной конкуренции // Конкуренция. Вестник Антимонопольного комитета Украины. – 2005. - №1. – С. 22-27.
17. Гриценко А.А. Наука и искусство институционального строительства. Институційна архітектура та механізми економічного розвитку: Матеріали наукового симпозиуму. – Х.: ХНУ, 2005. – С. 20 – 36.
18. Гутман Г.В. и др.. Управление региональной экономикой. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 236 с.
19. Даміров Я.. ТНК як фактор включення національних господарств до світової економіки. // Економіка України. – 2007. - № 5. – С. 67 – 74.
20. Демин О. Политика регионального развития в условиях углубления рыночных реформ в Украине // Экономика Украины, - 2003. - №6. – С. 4 – 13.
21. Дидковская Л. Методологические подходы к трактовке категории «экономическая конкуренция» и их практическое значение // Конкуренция. Вестник Антимонопольного комитета Украины. – 2006. - №2. – С. 29-35.
22. Евстигнеева Л., Евстигнеев Р. От стандартной экономической теории к экономической синергетике // Вопросы экономики. – 2001. –№10. – С.24 - 39.
23. Евстигнеева Л.П., Евстигнеев Р.Н. Экономический рост: либеральная альтернатива. – М.: Наука, 2005. – 519 с.
24. Жирош Т. Стадионная лихорадка // Инвестгазета. – 2006. - №37(563). – С.10.
25. Загоруйко Ю. Прогнози попри все...Іноземні інвестори не втрачають оптимізму відносно України // Дзеркало тижня. – 2006. – 30 грудня. – С. 1.
26. Занг В.-Б.. Синергетична економіка. Время и перемены в нелинейной экономической теории: Пер. с англ. – М.: Мир, 1999. – 335 с.

27. Згуровский М. Украина в глобальных измерениях устойчивого развития // Зеркало недели. – 2006. - №19(598). – С.14.
28. Історія економічних вчень: Підручник / За ред. В.Д.Базилевича. - К.: Знання, 2004. - 1430 с.
29. Ильенков Э.В. Диалектика идеального // Ильенков Э.В. Философия и культура. М.: Республика, 1991. – 450 с.
30. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. - М., 1978.
31. Кирдина С. Институциональная структура современной России: эволюционная модернизация // Вопросы экономики. – 2004. - № 10. – С. 89 - 98.
32. Кіндзерський Ю., Паламарчук Г. Проблеми національної конкурентоспроможності та пріоритети конкурентної політики в Україні // Економіка України. – 2006. - №8. – С. 19-30.
33. Ковальчук Н.В. Зміна структури власності ЖКГ як передумова розвитку ринкових відносин в галузі. // Вісник Хмельницького національного університету. – 2005. – Т. 2, №6. – С. 214-217.
34. Колот А.М. Соціально-трудова відносина: теорія і практика регулювання. - К.: КНЕУ, 2003, 230с.
35. Костюкович Н.В. Конкуренция и монополия в переходный период // Рыночная и нерыночная монополия. Сборник научных трудов. – Тверь: Тверской государственный университет, 1994. – С. 58-64.
36. Кучеренко В., Дзесик С. Антимонопольне регулювання діяльності підприємств водопостачання // Економіка України. – 2001. - №3. – С. 40-43.
37. Левада Ю.А. Стабильность в нестабильности // Общественные науки и современность. – 2003. – №5. – С. 4 – 21.
38. Мазур А.Г. Регіональна економіка: проблеми відтворення і управління. Вінниця: Логос, 2004. – 262 с.
39. Максимова Л.П., Чижова Т.В. Особливості стратегії реформування житлово-комунального господарства в Україні // Вісник Хмельницького національного університету. – 2005. – Т.2, №6. – С. 191-194.

40. Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки перехідного періоду (світовий досвід і проблеми України). Тернопіль, 2005. – 295 с.
41. Милованов В. П. Неравновесные социально – экономические системы. Синергетика и самоорганизация. М.: Эдиториал УРСС. 2001. – 264 с.
42. Міщенко Н.М. Методичні засади аналізу і прогнозування балансу пропозиції та використання зернових в Україні // Економіка і прогнозування.- 2004.- № 1.- С.110-122.
43. Нестеренко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории // Вопросы экономики. – 1997. - №3. – С. 40 -54.
44. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М.: Начала – Пресс, 1997. – 198 с.
45. Оптимизация управления процессом деятельности строительного предприятия: Монография / Торкатюк В.И., Дмитрук И.А., Стадник Г.В. – Харьков: ХНАМГ, 2004. – 552 с.
46. Осипов Ю.М. Принципы хозяйственной самоорганизации. М.: Наука, 1993.– 345 с.
47. Осипов Ю.М. Теория хозяйства: Учебник. Т. 1 – М., 1997.
48. Основи економічної теорії: Підручник / За заг. ред. Ю.В. Ніколенка: 3-тє вид. – К.: ЦУЛ, 2003. – 540 с.
49. Папп В. Вдосконалення інвестиційної політики в країні та вплив на розвиток інвестиційного процесу в регіоні // Регіональна економіка. – 2006. - №2. – С.50-58.
50. Перехідна економіка/ За ред. В. Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.
51. Петерс Э. Хаос и порядок на рынках капитала. Новый аналитический взгляд на цикличность, цены и изменчивость рынка. / Пер. с англ. М.: Мир, 2000. – 333 с.
52. Подсолонко Е.А. Реструктуризация региональной экономики (системный подход). – К.: ЦУЛ, 2003. – 424 с.

53. Полунеев Ю. Обнищание политикума как фактор неконкурентоспособности страны // Зеркало недели. – 2005. - №39(567). – С.8.
54. Полуянов В.П. Теория и практика реформирования предприятий в коммунальном хозяйстве: Методологический аспект / НАН Украины, Институт экономики промышленности. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2001. - 295с.
55. Портер М. Стратегія конкуренції: Пер. з англ. – К.: Основи,1998. – 390 с.
56. Прахалад К.К., Рамасвами В. Майбутнє конкуренції. Творення унікальної цінності спільно з клієнтами. – К.: Вид-во Олексія Капусти, 2005. – 258 с.
57. Програма розвитку і реформування житлово-комунального господарства м. Харкова на 2003-2010 рр. (Затверджена рішенням XIV сесії Харківської міської ради XXIV скликання від 24.06.2003р. №145/03) // www.djkg.org.ua.
58. Решетило В.П. Самоорганизация и организация: Соотношение в управлении сложными экономическими системами / Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції "Динаміка наукових досліджень 2004". Том 53. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С. 33 –35.
59. Решетило В.П. Синергетична парадигма и формирование нелинейного стиля экономического мышления // Экономическая теория. – 2004. – №4. – С. 3 – 21.
60. Решетило В.П. Становление контрактного государства и его роль в реализации рыночного потенциала институциональных систем / Вісник НТУ"ХП". Харків. – 2003. – № 23. Т.3. – С. 200 –204.
61. Решетило В.П. Экономическая синергетика институциональных изменений. Монография. – Харьков: Прометей - Прес, 2006. – 288 с.
62. Рузавин Г. Самоорганизация и организация развития общества // Вопросы философии. – 1995. - № 8. – С. 59-76.
63. Самофалов В. Глобальний виклик транснаціональних корпорацій: Доповідь ООН ([http:// www. zn. kiev. ua / nn/ show/ 456 / 41312](http://www.zn.kiev.ua/nn/show/456/41312)).

64. Седова Е.И., Качанова Н.Н. Методология составления балансов товарных ресурсов и расчета объема продажи отдельных видов продукции (товаров) // Вопросы статистики. – 2002. - №7. – с.7-12.
65. Скоробогатов А. Институты как фактор порядка и как источник хаоса: неоинституционально - посткейнсианский анализ // Вопросы экономики. – 2006. – №8. – С. 102 – 118.
66. Степин В.С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность // Вопросы философии. – 2003. - № 8. - С. 4 -21.
67. Степин В.С. Теоретическое знание. Структура, историческая эволюция. М.: Инфра. – 2000. – 580 с.
68. Сугоняко О. Експансія іноземного капіталу: пошук міри. //Урядовий кур'єр. – 2006. – № 121. – С. 8.
69. Тамбовцев В.Л. О разнообразии форм описания институтов // Общественные науки и современность. – 2004. – № 2. – С. 107 – 118.
70. Тамбовцев В.Л. Функционирование институционального рынка как отличительная черта переходной экономики // От кризиса к модернизации: теория и опыт переходных экономик. Часть 1. Под ред. А.Бузгалина, А. Колганова, П. Шульце. – М.: Наука, 1998. – С. 160-174.
71. Україна в цифрах 2005: Статистичний довідник. – К.: Державний комітет статистики України. – 2006. – 261 с.
72. Федоренко В. Інвестиції та економіка України//Економіка України. – 2007. - № 5. – С. 12 – 16.
73. Філіпенко А. Розширення Європейського Союзу та геоекономічне становище України. // Урядовий кур'єр. – 2004. - № 73. – С. 5.
74. Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма: Пер с англ. – М.: Новости, 1992. – 203 с.
75. Чернавский Д.С. Синергетика и информация (динамическая теория информации). М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 288 с.
76. Шлях інтеграції у Європейський Союз: основні вимоги до членства, етапи приєднання та інституційний механізм. // Ніццький договір та розширення

- ЄС. Міністерство юстиції України. Центр порівняльного права; За наук. Ред. С. Шевчука. – К.: Логос. – 2001. – 157с.
77. Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика. – М.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем», издательство «ГНОМ-ПРЕСС», 1998. – 584 с.
78. Яременко О.Л. Механизм институциональных изменений // Экономическая теория. – 2006. - №1. – С. 3 – 12.
79. Aoki M. Towards a Comparative Institutional Analysis. Cambridge: MIT
80. <http://www.ukrstat.gov.ua>.